

Ба ҳуқуқи дастнавис

Гадоев Нурхон

**Хусусиятҳои луғавию семантикӣ ва сохтории воҳидҳои
фразеологӣ дар лаҳҷаҳои ҷанубии забони тоҷикӣ
(минтақаи Кӯлоб)**

Ихтисос 10.02.01- забони тоҷикӣ

Автореферати

диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии

доктори илмҳои филологӣ

Душанбе – 2019

**Диссертатсия дар кафедраи назария ва амалияи забоншиносии
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни анҷом ёфтааст.**

Мушовири илмӣ:

Исмоилов Шамсулло доктори илмҳои филологӣ,
профессори кафедраи назария ва амалияи
забоншиносии ДДЗТ ба номи Сотим Улуғзода

Муқарризи расмӣ:

Мухторов Зайнидин Мухторович доктори илмҳои
филологӣ, Директори Пажӯҳишгоҳи идоракунии
давлатӣ ва хизмати давлатии Донишкадаи идоракунии
давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон,

Сабзаев Саидкул доктори илмҳои филологӣ,
профессори кафедраи методикаи таълими забон ва
адабиёти тоҷики Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,

Ҳасанов Абдучамол доктори илмҳои филологӣ,
профессор, мудири кафедраи забони тоҷикии
Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б.
Ғафуров

Муассисаи тақриздиханда:

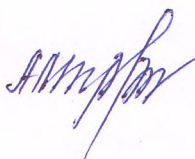
Институти забон ва адабиёти ба номи
Абуабдулло Рӯдакии АИ ҶТ

Химояи диссертатсия “~~3~~” декабри соли 2019 соати ~~14~~⁰⁰ дар ҷаласаи Шӯрои
диссертатсионӣ 6D.KOA-28 назди Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба
номи С. Айни (ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 121) баргузор мегардад.

Ба мухтавои диссертатсия тавассути сомонаи www.tgpu.tj ва дар китобхонаи
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни шинос шудан мумкин
аст.

Автореферат рӯзи “-----”----- соли 2019 фиростода шуд.

**Котиби илмии Шӯрои диссертатсионӣ
номзади илми филологӣ, дотсент**

Мирзоалиева А.Ш.

Тавсифи умумии кор

Мубрамияти таҳқиқи мавзӯ. Дар забони тоҷикӣ ва ғӯйишҳои мардумӣ ибораҳои ҳам ба назар мерасанд, ки бо устуворӣ ва рехтагии таркиби худ фарқ карда меистанд. Инҳо ибораҳои таркибан ҷудонашавандаи халқӣ ҳастанд, ки дар гуфтор оҳангу тобишҳои киноявиро равшантар, барҷастатар инъикос менамоянд. Омӯзиши паҳлӯҳои мухталифи таъбирҳои халқии таркиби луғавии забони тоҷикӣ аз ҷумлаи беҳтарин иқдом барои шинохтани мавқеъ ва дараҷаи қорбурди воҳидҳои фразеологӣ дар забони пурғановати мо мебошад. Махсусан, хеле зиёд будани захираи фразеологӣ забони тоҷикӣ, гуногунӣ ва қонуниятҳои фардӣ инкишофи он тақозо дорад, фразеология ҳамчун соҳаи махсуси забоншиносӣ ҳаматарафа, таҳқиқ карда шавад. Пажӯҳиши ин соҳаи муҳим боз аз он ҷиҳат судманд аст, ки мо ба вижагиҳои луғавию семантикии воҳидҳои фразеологӣ аз наздик шинос мешавем. Онҳо мисли калима як мафҳумро мефаҳмонад. Маънои умумӣ ва ягонаи воҳидҳои фразеологӣ мисли воҳидҳои озоди синтаксисӣ аз маънои ҷузъҳои ибора ва ҷумла ҳосил намегардад, балки аз маънои умумии ҷузъҳо ва сохтори устувор ё рехтаи нахвӣи онҳо бармеояд.

Яке аз омилҳои асосии шинохти забон ҳамчун воситаи кӯтоҳу муассир ифода намудани фикр воҳидҳои фразеологӣ махсуб мешаванд, ки дар ниҳоди онҳо таҷрибаи ҳазорсолаи ҳаёти фарҳангии мардум, аз қабилӣ расму оин, анъана, афкори динӣ мардум ниҳон аст. Одатан воҳидҳои фразеологиро ҳазинаи ганҷинаи бебаҳои манбаи дониши забонӣ меноманд, чунки дар симои воҳидҳои фразеологӣ на танҳо хусусиятҳои мухталифи забони ҳозира, балки хусусиятҳои луғавию семантикии забони бостон: калимасозӣ, роҳҳои тапаққулӣ таркибҳои фразеологӣ ва таҳаввулотҳои забонро мушоҳида намудан мумкин аст.

Баррасии воҳидҳои фразеологӣ лаҳҷа дар таълими соҳаҳои дигари забоншиносӣ, аз ҷумла лексикология, лаҳҷашиносӣ, услубшиносӣ, грамматика ёрӣ мерасонад. Фразеологияи шеваю лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ ва боигарии сарчашмаҳои он чи қадар пурра ва мукамал омӯхта шавад, ҳамон қадар ба таҳқиқи гуногунсоҳаи лексикаи забони адабӣ шароити мусоид фароҳам оварда мешавад. Воҳидҳои фразеологӣ дар мавриди офаридани образҳои дилчаспи бадеӣ, тасвири манзара ва лаҳзаҳои ҷудогонаи зиндагӣ, баҳодихӣ ба ҳодисаю воқеаҳои ҳаёт ҳамчун маводи муҳиму тайёри забон қорбурд мешаванд. Зарурати омӯзиши воҳидҳои фразеологӣ лаҳҷа дар муқоиса бо забони адабӣ аз он ҷиҳат муфид аст, ки онҳо узван бо ҳам алоқаманд буда, дар иртиботи якдигар инкишоф меёбанд. Таъсири мутақобилаи онҳо вобаста ба марҳилаҳои мухталифи инкишофи таърихӣ ҳаёти халқ воқеъ мешавад. Ҳангоми таҳлилу муқоисаи ин ду шакли забони тоҷикӣ ба бисёр дигаргунӣҳо, пешравиҳо дучор шудан мумкин аст. Дар таркиби воҳидҳои фразеологӣ калимаҳои дилхоҳ бо калимаи дигар ҳамнишини гапга, тавассути гирифтани маънои маҷозӣ дар маҷмӯъ воҳиди фразеологиро ба вуҷуд меоранд.

Агар ба мазмуну мундариҷаи воҳидҳои фразеологӣ ҷуқуртар ворид шавем, ҳис мекунем, ки тамоми ҳислатҳои ботинию зоҳиривӣ ва мусбату манфии инсон дар воҳидҳои фразеологӣ инъикос ёфтанд. Барои ҳамин таҳқиқи вижагиҳои воҳидҳои фразеологӣ лаҳҷавӣ: сермаъноӣ, гуногунрангӣ ва образнокӣ воҳидҳои фразеологӣ дар лаҳҷаи ҷанубӣ забони тоҷикӣ, аз ҷумла, минтақаи Кӯлоб, ки то ҳол диққати забоншиносони соҳаро ба худ ҷалб накардааст, пажӯҳиши мукамалу муфассали

илмиро такозо дорад. Ба риштаи таҳқиқ кашидани ҷанбаҳои мухталифи воҳидҳои фразеологӣ ба мо имконият медиҳад, ки воқеаву ҳодисаҳои ҳаёти воқеиро бо тамоми ҷузъиёташ ва тобишҳои гуногуни ҳисси-муассирӣ ба ҳаводорони забони ноби тоҷикӣ ва шеваҳои лаҳҷаҳои он пешкаш намоем. Ба ин васила, соҳибони лаҳҷа имконият пайдо менамоянд, ки перомунӣ ташаккул ва таҳаввулоти шеваҳои маълумоти дурусту дақиқ дошта бошанд. Донишмандони нақш ва мавқеи истеъмоли таъбирҳои дар забону ғӯйишҳои маҳаллӣ боиси он мегардад, ки мардум пуробурангии сухани худро дар сатҳи баланд нигоҳ доранд.

Дараҷаи омӯзиш ва пажӯҳиши мавзӯ. Дар соҳаи илми фразеология олимони зиёди ватанию хориҷӣ пажӯҳиш бурда, аломат ва хусусиятҳои хоси воҳидҳои фразеологиро омӯхта рисолаҳои илмӣ навиштанд. Аз ҷумла, забоншиносони хориҷӣ: Ш. Балли, П.Смит, Х. Касарес, В. Крейзинг, В.В. Виноградов, Н.М. Шанский, Б.А. Ларин, В.А. Архангелский, А.В. Кунин, С.И. Ожегов, А.И. Смирнитский, С.И. Абакумов, А.А. Булаховский, В.П. Жуков, М.И. Сидоренко, Л. И. Ройзенсон аз олимони тоҷик: Н. Маъсумӣ, Р. Эгамбердиев, Р. Гаффаров, Б. Камолиддинов, С.В. Хушенова, Ҳ. Маҷидов, И. Ҳасанов, Р. Саидов, , Х. Ҷалилов дар соҳаи фразеологияи лаҳҷа: Т. Мақсудов , Б. А. Осимова, Д. С. Қодиров ва дигарон дар омӯзиш ва таҳқиқи воҳидҳои фразеологияи лаҳҷа саҳм гузоштанд. Мо ҳангоми навиштани диссертатсия асарҳои олимони дар боло номбаршударо мавриди омӯзишу пажӯҳиш қарор дода, дар ҷамъбасти қор ба онҳо таъя намудем.

Ҳадаф ва вазифаҳои таҳқиқ. Ҳадафи диссертатсияи мо дар ин рисола таҳқиқ намудани вижаҳои фардӣ маъноӣ ва услубии воҳидҳои фразеологияи лаҳҷавӣ, навъҳои воҳидҳои фразеологӣ аз нигоҳи мазмуну мундариҷа, категорияҳои луғавӣ он: муродифоти фразеологӣ, таъбирҳои зидмаъно, ҳамгунаҳои фразеологӣ, фразеологизмҳои сермаъно ва сохтори онҳо-таркиб, ибора ва ҷумлаҳои фразеологӣ маҳсуб мешавад. Инчунин вижаҳои услубии воҳидҳои фразеологӣ, фразеологияи соматӣ, зоонимӣ, фитонимӣ ва дараҷаи қорбасти онҳо дар ғӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ, аз ҷумла, минтақаи Кӯлоб мавриди баррасӣ қарор гирифтанд. Ҳадафи мо дар ин таҳқиқот аз иҷрои маъсалаҳои зерин иборат аст:

-Овардани маълумоти зарурӣ оид ба фразеологияи лаҳҷа, нишона ва аломатҳои маҳсули он дар ғӯйишҳои маҳаллии минтақаи Кӯлоб.

-Баррасии воҳидҳои фразеологияи лаҳҷа аз рӯйи дараҷаи истеъмоли воҳидҳои фразеологияи умумихалқӣ ва лаҳҷавӣ.

-Гурӯҳбандии воҳидҳои фразеологӣ аз нигоҳи маъно: идиомаҳои (рехтаҳои фразеологӣ), воҳидҳои фразеологияи ғайриидиоматикӣ, вобастаҳои фразеологӣ, ифодаҳои фразеологӣ (фраземаҳои) ва таҳлили вижаҳои онҳо.

-Баёни тафовути таркибҳои фразеологӣ аз ибораҳои фразеологӣ: ибораҳои фразеологияи изофӣ ва ибораҳои фразеологияи феълӣ.

-Таносуби маъноии фразеологизмҳои воҳидҳои услубии онҳо ва нақши маҷоз дар воҳидҳои фразеологияи лаҳҷа.

-Таҳқиқи қабатҳои луғавию семантикии воҳидҳои фразеологияи лаҳҷа: муродифоти фразеологӣ, фразеологизмҳои зидмаъно ва омонимҳои.

-Таркиби воҳидҳои фразеологияи лаҳҷа

-Вариантҳои фразеологӣ. Вариантҳои фразеологияи ҳамқолиб ва роҳҳои ташаккулёбии онҳо.

-Таҳқиқи воҳидҳои фразеологӣ лаҳҷа бо калимаҳои таърихӣ ва иқтибосӣ. Баррасии хусусиятҳои маъноӣ ва услубии онҳо

-Шарҳу эзоҳ додани мулоҳизаҳои забоншиносон дар мавриди ба қатори воҳидҳои фразеологӣ мансуб донишмандони зарбулмасалу мақолҳо..

-Нақши узвҳои бадани инсон дар ташаккули воҳидҳои фразеологӣ, таҳлили хусусиятҳои фардии онҳо дар лаҳҷа

-Баррасии номи ҳайвоноти хонагӣ ва ваҳшӣ дар воҳидҳои фразеологӣ лаҳҷаҳои минтақаи Кӯлоб.

Асоси назариявӣ ва методологии таҳқиқот. Асоси назариявӣ ва амалии таҳқиқоти мазкур пеш аз ҳама, асарҳои илмиву назариявии олимони забоншиносе, ки соҳаҳои мухталифи фразеологияро ба риштаи таҳқиқ кашиданд, маҳсуб мешавад. Мо зимни баррасии масоили назариявии диссертатсия асарҳои муҳаққиқон Ш. Балли, В. Крейзинг, В.В. Виноградов, Н. М. Шанский, Б.А. Ларин, В.А. А.В. Кунин, С.И. Ожегов, А.И. Смирнитский, С.И. Абакумов, А.А. Булаховский, В.П. Жуков М.И. Сидоренко аз олимони тоҷик: Н. Маъсумӣ, Р. Ғаффоров, Б. Камолиддинов, С.В. Хушенова, Ҳ. Маҷидов, Р. Саидов, И. Ҳасанов, Х.Ҷалиловро асоси назариявӣю методологии кори худ қарор додем.

Аҳамияти назариявии таҳқиқот дар он ифода меёбад, ки ин рисола ба пажӯҳишгарону тадқиқотчиён ва олимоне, ки соҳаҳои мухталифи фразеологияи лаҳҷаро мавриди тадқиқ қарор доданианд, ҳамчун роҳнамо хизмат менамояд. Маводи диссертатсия, бешакку шубҳа, дар тадқиқотҳои минбаъдаи олимони дар соҳаи лаҳҷашиносии таърихӣю муосир, фразеология, лексикология ва услубшиносӣ дасти ёрӣ дароз карда метавонад.

Усули таҳқиқ. Усули асосии таҳқиқоти мазкур, пеш аз ҳама, мушоҳида, мушоҳиба, шарҳдиҳӣ, баргузори назарпурсӣ, таҳлил ва таҳқиқи муқоисавӣ буда, бар пояи таҳлили синхронӣ ва дар мавридҳои хосса-диахронӣ тавзеҳ гардидаанд, ки он хангоми таҳлилу таҳқиқи хусусиятҳои луғавӣю маъноӣ ва услубии воҳидҳои фразеологӣ лаҳҷавӣ рӯйи қарор омадааст.

Маводи асосии таҳқиқот аз деҳаҳои қанубу шимол ва шарқу ғарби минтақаи Кӯлоб ҷамъоварӣ карда шудааст. Аз маҳалҳои зикршуда миқдори зиёди воҳиди фразеологӣ, аз ҷумла, ибора, таркиб ва ҷумлаҳои фразеологӣ гирдоварӣ шудааст, ки аксари онҳо дар диссертатсия мавриди истифода қарор гирифтаанд. Инчунин дар ин ҷода аз “Фарҳангҳои тафсирии забони тоҷикӣ”(муҳаррирон: С. Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов, М.Ҳ. Султон) ва “Фарҳанги ғӯйишҳои қанубии забони тоҷикӣ”(мураттибон: М. Маҳмудов, Ғ. Ҷӯраев, Б. Бердиев) ва “Шеваи қануби забони тоҷикӣ”ҷилди 5 (тартибдиҳанда: Ҷ. Мурватов) ва дигар маъхазҳои илмӣ истифода бурдем, ки феҳристи онҳо дар рӯихати адабиёти истифодашуда дода шудааст.

Навгони тадқиқот дар он зоҳир мегардад, дар забоншиносии тоҷик хусусиятҳои луғавӣю семантикӣ ва сохторӣю воҳидҳои фразеологӣ дар лаҳҷаҳои қанубии забони тоҷикӣ, аз ҷумла, минтақаи Кӯлоб, бори нахуст мавриди баррасии системавӣ ва амиқ қарор дода мешавад. Дар диссертатсия роҳҳои тағйир ёфтани сохтори воҳидҳои фразеологӣ дар ҷараёни нутқ, иваз шудани ҷойи ҷузъҳои онҳо, ки яке аз воситаҳои ташаккули таҳаввули намуди зоҳирӣ ва мазмуни воҳидҳои фразеологӣ маҳсуб мешавад, бори аввал аз нигоҳи илмӣ маънидор қарор дода мешавад.

Категорияҳои луғавӣю синониму антоним, омониму калимаҳои сермаъно бо вучуди

мавриди баҳси васеи илмӣ қарор гирифтанишон дар ин диссертатсия бо диди нав-дар заминаи дастовардҳои тозаи илмӣ ва дар асоси маводи фразеологияи лаҳча баррасӣ шудаанд.

Муҳаққиқ барои муқаррар намудани вижагиҳои фразеологияи лаҳҷаи ҷанубӣ, алалҳусус минтақаи Кӯлоб, нишона ва аломатҳои онҳоро хотиррасон намуда, ба андешаҳои баҳсноки чанде аз забоншиносон мутобиқ набудани назари худро иброз менамояд. Инчунин муҳаққиқ доир ба чанде иштибоҳу ғалатҳое, ки дар баъзе таҳқиқотҳои лексикӣ маъноӣ перомони воҳидҳои фразеологӣ ҷой доштанд, андешаҳои ҷолиб баён кардааст.

Воҳидҳои фразеологӣ ҳамчун категорияҳои луғавӣ ва дараҷаи истеъмоли онҳо дар лаҳҷаҳои ҷанубии забони тоҷикӣ аввалин бор ба риштаи таҳқиқ кашида мешаваанд. Фразеологизмҳо дар гӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ аз нигоҳи хусусиятҳои семантикӣ, вижагиҳои услубӣ ва дараҷаи истеъмолии таъбирҳои халқӣ мавриди тадқиқ қарор нагирифтааст, бинобар ин таҳқиқоти мавриди назар, ки хусусиятҳои луғавию семантикӣ ва сохторӣ, қабатҳои луғавию семантикии воҳидҳои фразеологӣ ва тобишҳои услубии таъбирҳои ин минтақаро мавриди баррасӣ қарор додааст, ҷақидаи тозае дар илми лаҳҷашиносӣ махсуб мешавад.

Аҳамияти назариявии тадқиқот. Аҳамияти назариявии таҳқиқот дар он ифода меёбад, ки ин рисола ба пажӯҳишгарону мутахассисони соҳа ва олимоне, ки соҳаҳои мухталифи фразеологияи лаҳҷаро мавриди тадқиқ қарор доданианд, ҳамчун роҳнамо хизмат менамояд. Дар диссертатсияи мавриди назар бори нахуст дар шевашиносии тоҷик хусусиятҳои минтақавӣ доштани воҳидҳои фразеологӣ ва дар муҳити минтақа ташаккул ёфтани онҳо, нақши омилҳои забонӣ ва гуфтугӯӣ дар ташаккули воҳидҳои фразеологӣ лаҳҷа, таъсири шароиту тарзи зиндагии мардуми деҳот дар шаклгирии фразеологизмҳои лаҳҷавии маҳаллӣ ва дигар воситаҳое, ки боиси инкишофи низоми фразеологӣ лаҳҷа гардидаанд, бо далелҳои мустақами илмӣ асоснок гардида, нишон дода мешавад. Ба ин васила, дар лаҳҷашиносии тоҷик барои баррасии диалектологияи фразеологӣ ҳамчун як соҳаи лаҳҷашиносии тоҷик заминаи илмӣ фароҳам оварда мешавад.

Аҳамияти амалии таҳқиқот. Натиҷаҳои диссертатсияро метавон дар донишгоҳу донишқадаҳо зимни дарсҳои назариявӣ амалии луғатшиносӣ, таърихи забон, ҳамчунин курсҳо ва семинарҳои тахассусӣ доир ба фразеология, лаҳҷашиносӣ ва услубшиносӣ, инчунин ҷангоми тартиб додани луғатҳои фразеологӣ истифода намуд. Масъалаҳои пешниҳодшудаи диссертатсия барои тартиб додани барномаҳои таълимӣ ва комплекси таълимӣ методӣ аз фанҳои „Лаҳҷашиносӣ“, „Лексикология“ ва дастури таълимӣ роҷеъ ба фразеологияи лаҳҷавӣ ба қор бурда мешавад.

Мӯхтаҳои қор, ки ба ҳимоя пешниҳод карда мешаванд:

1. Нишон додани вижагиҳо ва хусусиятҳои асосии воҳидҳои фразеологӣ лаҳҷаҳои ҷанубии забони тоҷикӣ, дар заминаи гӯйишҳои мардуми минтақаи Кӯлоб;
2. Тадқиқи муносибати воҳидҳои фразеологӣ бо забони умумихалқӣ ва лаҳҷаҳои ҷанубии забони тоҷикӣ, аз ҷумла лаҳҷаҳои минтақаи Кӯлоб;
3. Баррасии нақши воҳидҳои фразеологӣ умумихалқӣ ва хоси лаҳҷа дар лаҳҷаҳои ин сарзамин ва хусусиятҳои луғавию семантикии онҳо;
4. Таснифоти воҳидҳои фразеологӣ аз нигоҳи маъноӣ: идиомаҳо (рехтаҳои фразеологӣ), воҳидҳои фразеологӣ ғайриидиоматикӣ, вобастаҳои фразеологӣ,

ифодаҳои фразеологӣ ва баррасии хусусиятҳои вижагии онҳо дар шароити лаҳча;

5. Нишон додани хусусиятҳои услубии воҳидҳои фразеологӣ лаҳча дар муомилаву муоширати соҳибони лаҳча.

6.Таҳлилу тадқиқи сохтори воҳидҳои фразеологӣ: таркибҳои фразеологӣ, ибораҳои фразеологӣ, ҷумлаҳои фразеологӣ ва мавқеи корбурди онҳо дар лаҳча, таҳлили луғавию семантикии ҷумлаҳои фразеологӣ.

7.Баррасии ибораҳои фразеологӣ изофӣ ва феълӣ ва хусусиятҳои луғавию семантикии онҳо ва муқаррар намудани нақши алоқаи калимаҳо, махсусан алоқаи изофӣ ва вобастагӣ дар ибораҳои фразеологӣ мазкур.

8.Вариантҳои фразеологӣ лаҳча: вариантҳои фонетикӣ, лексикӣ ва грамматикӣ ва мавқеи истемоли онҳо дар лаҳча. Воҳидҳои фразеологӣ ҳамқолиб ва вижагии услубии он.

9.Таҳқиқи воҳидҳои фразеологӣ ташбеҳии лаҳчавӣ. Хусусиятҳои услубӣ ва тарзи сохташавии онҳо. Фразеологизмҳои зоонимӣ, нишон додани нақши ҳайвонҳои хонагӣ ва ваҳшӣ дар онҳо.

10.Баррасии мавқеи воситаҳои луғавию грамматикӣ: нақши пешоянду пасояндҳо ва ташбеҳу истиора дар воҳидҳои фразеологӣ ташбеҳӣ;

11.Баррасии воҳидҳои фразеологӣ лаҳчавӣ бо вожаҳои соматӣ- аъзои бадани инсон: дил, чашм, рӯй, даҳон, лаб, забон, дандон, даст, пой, таҳлили хусусиятҳои луғавию семантикӣ ва услубии онҳо; .

12.Таҳқиқи воҳидҳои фразеологӣ фитонимӣ (олами растаниҳо), таҳлили хусусиятҳои луғавию маъноӣ ва фразеологӣ онҳо;

Коркард ва татбиқи натиҷаи таҳқиқот. Аз тадқиқоти мавриди назар муаллифи он дар конференсияҳои илмӣ солони устодону кормандони ДДОТ ба номи С. Айнӣ (2013-2019) баромад кардааст. Инчунин дар конференсияҳои умумичумхуриявӣ илмию амалӣ дар мавзӯи ” Номҳои ҷуғрофӣ ва суннати номгузорӣ”(2015), «Масъалаҳои мубрами лаҳчашиносӣ ва номшиносии тоҷик»: дастовард ва дурнамо» (2016), «Нақши забони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳкими Ваҳдати миллӣ» (2017) ва “Масъалаҳои сарфи забони тоҷикӣ”(2019) ва дигар ҷамъомадҳои илмӣ маъруза кардааст. Инчунин натиҷаи диссертатсияи мазкур дар як монография бо номи «Баъзе хусусиятҳои воҳидҳои фразеологӣ дар лаҳчаи ҷанубии Кӯлоб» ба таърифи расидааст. Масъалаҳои асосии ин тадқиқот дар 25 мақолаи илмӣ дар маҷаллаҳои илмӣ бонуфуз, аз ҷумла 16 мақола дар маҷаллаҳои таъйиднамудаи КОА-и ФР ва КОА-и ҶТ ҷой шудааст. Ин рисола дар ҷаласаи кафедраи назария ва амалияи забоншиносии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ аз 28.12.2018, суратчоласаи №5 ва сексияи забоншиносии назди Шӯрои диссертатсионии 6Д.КОА-28 оид ба ҳимояи диссертатсияҳои доктори фалсафа (PhD) дар Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ (суратчоласаи №11 аз 2.04. 2019) муҳокима шуда, ба ҳимояи пешниҳод гардидааст.

Сохтори диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, панҷ боб ҳуҷҷа ва феҳристи адабиёт иборат аст.

Мӯхтавои асосии диссертатсия

Дар муқаддима дар бораи мубрамияти мавзӯ, дараҷаи омӯхташавии он, мақсаду вазифа ва навғониҳои диссертатсия, методҳои тадқиқот, аҳамияти назариявӣ амалии рисола, ҷиҳатҳои асосии қор, ки ба ҳимоя пешниҳод карда шуданд, суҳан рафтааст.

Боби якуми диссертатсия “Воҳидҳои фразеологӣ лаҳҷа ва хусусиятҳои он” номгузори шуда, аз 4 фасл иборат аст.

Фасли аввал “Таърихи пажӯҳиши воҳидҳои фразеологӣ забони тоҷикӣ” ном дошта, дар бораи забоншиносони хориҷию ватанӣ ва фарҳангҳои, ки дар онҳо воҳидҳои фразеологӣ шарҳу зӯҳ дода шудаанд, маълумот дода мешавад. Дар ин фасл чанде асарҳои забоншиносони тоҷик низ, ки ба соҳаҳои мухталифи фразеология дахл карданд, мавриди андешаҳои диссертант қарор гирифтанд.

Фасли дуюм “Вижагиҳои воҳидҳои фразеологӣ лаҳҷа” унвон дорад. Фразеологияи лаҳҷа асоси мустаҳкам дорад, ки он дар заминаи боигарии устувори фонд ва таркиби луғавӣ сохти грамматикӣ забон зоҳир мегардад. Воҳидҳои фразеологӣ лаҳҷавӣ аз ҷиҳати маъно ва мӯхтаво дар таркиби луғавӣ забони тоҷикӣ гуногунмазмун ва гуногунвазифаанд. Бояд қайд кард, ки фразеологияи лаҳҷа ниҳоят кам тадқиқ шудааст, Дар забони адабии тоҷик муҳаққиқони ин соҳа ангушт шуморанд.

Дар ин қисмати диссертатсия перомунӣ аломату хусусиятҳои фардии он воҳидҳои фразеологӣ лаҳҷа, ки аз дигар воҳидҳои забонӣ тафовут доранд, суҳан меравад: 1. Маъноӣ маҷозӣ касб намудани ибора ё яке аз ҷузъҳои таркиби ибораи фразеологӣ: **дъл дохтан** (пазмон шудан), **гап гъръфтан** (розӣ шудан), **сари қок** (марди мучаррад), **ҷучаи парӣ** (зебо, соҳибҷамол), **рӯйи хънък** (қаси бадзабон), **лав задан** (аз ҳад зиёд бисёр будан) **ақл-а хъдо гъръфтан** (ишора ба қаси нодону беақл; қизи муҳимеро аз хотир баровардан), **хуна-ра ба сар вардоштан** (доду вовайло бардоштан) **ва ғайра**. Дар ин ҳолат алоқаи мантиқӣ байни ҷузъҳои ибора ва маъноӣ умумии ҳуди фразеологизмҳо нигоҳ дошта мешавад. Ибораҳои номбурда бинобар сабаби ба таври фаровон қорбаст шуданашон рехтаву устувору тағйирнаёбанда шуда, ба образнокии баланди суҳан соҳиб гаштанд.

2. Нишонаи дигари воҳидҳои фразеологӣ набудани муносибати синтаксисӣ дар байни ҷузъҳои он мебошад. Ба ин сабаб фразеологизмҳо аз як чанд қалима ва унсурҳои грамматикӣ ташкил ёфта, дар ҷумла ба вазифаи як аъзои он меояд: **хайру баракат паридан** (ҳама гуна маводи истеъмолӣ ба ҳолати нестӣ расидан), **дав дохтан** (фарбеҳ шудан), **туй гъръфтан** (сарзаниш кардан), **бенаво набундан** (ба қасе ё мӯхтоҷе ёрии беғаразона расондан), **лаҷум задан** (қасеро ба тобеи худ даровардан), **акс гъръфтан** (бар хилофи раъӣ қасе амал кардан) **ҷамъу гир қадан** (захира намудан) **ва ғайраҳо**.

3. Хусусияти муҳими воҳидҳои фразеологӣ таркиби устувори лексикӣ доро будани ибораҳои номбурда ба шумор меравад: **димоғ сӯхтан** (ранҷидан), **дарди сар шудан** (қасеро бо амали номатлуби худ безор кардан), **қасам хӯрдан** (савганд ёд кардан), **хунук хӯрдан** (сардӣ таъсир намудан), **ғам хӯрдан** (дар ташвиш афтодан, хафа шудан), **санг задан** (қасеро бадгӯӣ кардан), **вардошт қадан** (сабру таҳаммул намудан). **хар ай қъбор паридан** (ишора ба қасест, ки бо ёрии шахсе қореро ба манфиати худ анҷом медиҳаду дигар подоши онро намегардонад; ноқасӣ ё ноодамӣ зоҳир мекунад) ва монанди инҳо.

4. Маъноии умумии ибораҳои фразеологӣ ва муносибати онҳо ба маъноии чузъҳои таркиби онҳо нишонаи дигари онҳост. Онҳо дар асоси образҳои анъанавӣ арзи ҳастӣ намуданд: **чуни гап** (сухани ҳақ), **лахти чигар** (фарзанд), **балои чун** (нокас), **айшу ишрат** (кайфу сафо), **бахти сьфед** (хушбехтӣ, хўшрўзӣ), **чор тарафат қибла** (касери аз ҷойе, ё хонае пеш кардан) ва ҳоказо.

5. Дар ибораҳои фразеологӣ дар баробари пуробурангӣ, таъсирбахшию мўъҷазбаёнӣ боз оҳангнокӣ, ҳамвазну ҳамқофия шуда омадани чузъҳои таркиби он мушоҳида мешавад. Чунончи: **сухтану пьхтан** (ошиқ шудан), **пастию баландӣ** (зиндагии мочароомез), **гап додану гап гьрьфтан** (сўхбат намудан, ба якдигар сирри худро гуфтан), **дъмби ба дъмб омадан** (қатор шуда омадан), **лав ба лав шудан** (пур шудани зарф аз об ё аз маводе) ва ҳоказо.

6. Обутоби ҳиссӣ-муассирӣ ва таъсирнокию образнокӣ дар ибораҳои боло пурзўртар буда, ҳамчун воситаи мўъҷазу таъсирнок гардидани сухан ва ороиши нутқ мавқеи хосса дорад.

Дар фасли 3 “**Воҳидҳои фразеологӣ аз рўйи дараҷаи истеъмоли**” воҳидҳои фразеологӣ ба ду гурўҳ тасниф карда шудааст: Воҳидҳои фразеологӣ умумихалқӣ ва воҳидҳои фразеологӣ хоси лаҳча.

1. Воҳидҳои фразеологизми умумихалқӣ дар байни мардуми тамоми ҷумҳурӣ истеъмоли мешаванд. Ҳама аз маъноии онҳо бархурдоранд, дар нутқу муоширати мардум онҳо гардиш меҳўранд. Ба ибораи дигар, воҳидҳои фразеологӣ умумихалқӣ чунин таъбирҳоянд, ки дар ҳама гўйишҳои забони тоҷикӣ ба таври муштарак истеъмоли мешаванд. Онҳо дар заминаи вожаҳои маъмули умумихалқӣ ташаккул меёбанд: Воҳидҳои фразеологӣ: як сев-ъ дъ кафун (монандии комил), каждъми тайи бурйо (хабаркаш, суханчин), дъст шиштан (ноумед шудан), дъсти норас (бенаво, кашшоқ, камбизоат), ай гъна гъзаштан (бахшидани гуноҳ), дъст ба даҳан нарасидан (серкор будан, вақт надоштан), вазнин шидан (авҷ гирифтани беморӣ, ботамкин будан), ҷон ба лаб омадан (азобу ранҷ кашидан) ва ҳоказо.

2. Воҳидҳои фразеологӣ хоси лаҳча аломатҳои махсуси худро доранд. Воҳидҳои фразеологӣ лаҳча дар ҳудуди гўйишҳои мавриди назар гардиш меҳўранд, корбасти онҳо ба ғайр аз лаҳчаҳои ҳамгурўҳ дар гўйишҳои дигари забони тоҷикӣ мушоҳида намешаванд. Бидуни соҳибони лаҳча касе ба маъноии онҳо сарфаҳм намеравад. Чунин таъбироти фразеологиро воҳидҳои фразеологӣ хоси лаҳча меноманд: хавос шидан (парешонхотир шудан, дар изтироб мондан), фькчъхт бьдан (мағрурӣ, ҳавобаландӣ), таф накашидан (ба ҳалокат расидан), чун ковундан (ранҷ кашидан, меҳнат кардан), тьлт қадан (ба ғазаб омадан), қора қадан (таъсир кардан), лесък задан (худро тозаю озод нигоҳ доштан), қълф бастан (боқӣ мондани изи ягон зарба), қалапесък додан (касери чашми дидан надоштан), неш задан (муродифи «қалапесък додан»), чал додан (фиреб додан), чаловӣ қадан (найрангбозӣ кардан), побанд қадан (номзад кардани духтар) ва ҳоказо.

Фасли чоруми ин боб “**Воҳидҳои фразеологӣ бо вожаҳои таърихӣ ва иқтибосӣ**” унвон гирифта дар он воҳидҳои фразеологӣ дар лаҳча аз нуқтаи назари пайдоиши худ таҳлили таҳқиқ карда шудаанд. Дар таркиби чузъҳои ибораҳои фразеологӣ калимаҳои дучор кардан мумкин аст, ки онҳо соф тоҷикӣ-эронӣ, ё калимаҳои аҷнабианд. Ибораҳои фразеологӣ дар лаҳчаҳои минтақавӣ Кўлоб аз нигоҳи пайдоишашон хеле ҷолиби диққатанд. Дар лаҳчаҳои мавриди назар воҳидҳои фразеологӣ ба назар мерасанд, чузъи маънодори он аз қабри асрҳо манша мегиранд.

Масалан, дар ибораи фразеологгии **сара кардан** чузъи аввали фразеологизми мазкур калимаи **сара** ба маънои “**хубтар, бехтар**” аз давраҳои хеле қадим дар матнҳои классикӣ-авестой истеъмода мешуданд [14,55-58]. Калимаи мазкур ба маънои аслии худ бо андаке тобиши маъноӣ дар лаҳҷаҳои минтақаи Кӯлоб вохӯрад: йаг-дъ севи сара ҷидо қада овард-ъм. Маънои умумии таъбири **сара кардан** дар лаҳҷа адаб ёд додан, ба роҳи рост ҳидоят кардан аст: Бача-т-а сара къ, ки ай ҳъд рафтаӣ. Чи хеле ки мебинем, маънои умумии таъбир бо калимаи **сара** иртиботи маъноӣ дорад. Дар ибораи фразеологгии **ғурбат кардан** чузъи маънодори ин ибора **ғурбат** (суғдӣ) буда, аз давраҳои хеле қадим то замонҳои мо омада расидааст. Маънои аслии калимаи номбурда, дар **ғарибӣ, мусофирӣ** маънидод шудааст [9,314]. Маънои умумии ибораи **ғурбат кардан** бошад **ранҷидан, хафа шудан** аз касе мебошад, ки ба маънои чузъи асосии воҳиди фразеологгии **ғурбат кардан** умумияти маъноӣ эҳсос карда мешавад. Чузъи маънодори ибораи фразеологгии **дангала қадан - дангала** низ хеле қадимӣ буда, аз давраи авесто сарчашма мегирад [14,55-58]. Маънои умумии ибораи мазкур **партофта, аз худ дур кардан** аст. Инчунин таъбири **қосалесун қадан** низ аз забони бостон боқӣ монда, як рӯки тӯӣ арусу домодиро ифода мекунад). **қосалесун қадан** (маросими шаби ақди никоҳ). **қунӣ бундан** (туҳме, ки ба зерӣ мурғ мегузоранд) ва ибораи фразеологгии **арғашт рафта** (рақс кардан) аз забони суғдӣ мерос монда, дар ҳамаи лаҳҷаҳои ноҳияҳои Кӯлоб ғардиш меҳӯранд [1,56]. Вожаи **ханг (хушёрӣ, доноӣ)** қадимӣ буда, дар ашъори Фирдавсию Анварӣ серистеъмол ба назар мерасад [18,96]. Вай бо калимаи **қандан** ҳамнишин шуда, дар натиҷа воҳиди фразеологгии **ханг қандан** пайдо шудааст. Маънои умумии ибораи мавриди назар дар лаҳҷа **ҳаста шудан, монда шудан** аст. Муродифи ибораи мазкур “**бефара шудан**” низ қадимӣ буда, маънои фавқро таъкид менамояд. Ба қавли М. С Андреев ибораҳои “**тур ғурғурфта**”/туридан (тарсидан, ҳӯсидан) ва “**хуч кардан**” (бардоштан) низ ибораҳои фразеологгии қадимӣ махсуб мешаванд ва дар насри классикиамон вохӯранд [1,86]. Инчунин вожаҳои **қапук** (номи паранда), **алибоч** (мисли уқоб), **қика** (пургӯ, лаққӣ), **қышк** (саргини бузу ғӯсқанд), **қандър** (раъд), **қола** (молу матоъ) аз забони форсии бостон мерос монда, дар лаҳҷаҳои минтақаи Кӯлоб ғардиш меҳӯранд. Баъзан ибораҳои фразеологӣ бе тағйир, дар шакли бутун аз давраҳои бостон то замонҳои мо омада расиданд.

Масалан, таъбири **дуди дил бӯрвардан**-ро дар як байти Мавлавӣ мебинем:

Дуди дили мо нишони савдост

В-он дуд, ки аз дил аст, пайдост. [18,91].

Ин ибора дар лаҳҷаҳои номбурда ҳоло ҳам дар истеъмол фаъол аст. Воҳиди фразеологгии **чин бар абру овардан-абру ҳам нахӯрдан** (натарсидан, наҳаросидан) дар абёти шоирони классикӣ дучор мешавад:

Дилаш пур зи дарду сараш сараш пур зи кин,

Бар абру зи хашм андароварду чин. (А. Фирдавсӣ) [18,68].

Ибораи фразеологгии феълии дигаре, ки дар забони классикиамон серистеъмол буд, **дам фуру бурдан** (хомӯш шудан) ба шумор меравад:

Чу Гургин шунид ин сухан шуд диҷам,

Рухаш ғашт зарду **фуру бурд дам**. (А. Фирдавсӣ) [18,85].

Ҳамин тарик, этимологияи воҳидҳои фразеологгии **дам ғурғурфта** (танаффус кардан, истироҳат кардан), **ғардан қашидан/ ғардан печидан** (аз иҷрои қор даст

кашидан), **дилгир кардан** (пазмон шудан), **каш** (зебо, дилкаш) **гирифтан** (хамоғўш шудан), **рахт**(боигарй, дорой) **бастан** (мурдан, вафот кардан), **сур кардан** (таъкиб намудан) дар ин ибора маънои чузъи аввал **нўшоба** буда, дар таркиби иборайи фразеологӣ омада, маънои тамоман навро касб кардаа, ки аз давраи қадими забони тоҷикӣ манша мегирад. [18,60]. Ибораҳои фразеологӣ номбурда дар ин лаҳҷаҳо маънои пешинаи худро сарфи назар карда, тамоман маънои нав гирифтанд.

Ноғуфта намонад, ки дар лаҳҷаҳои минтақаи Кӯлоб баъзе вожаҳои бадахшонӣ низ гардиш меҳӯранд. Барои мисол калимаи **ли** ва ба маънои ғарами ҳезум, **мак** ифодагари маънои **гардан**, ки дар Бадахшон мавриди истеъмоли қарор доранд, дар лаҳҷаи ҷанубии Кӯлоб ба ҳамин маъно корбурд мешавад. Тавассути калимаҳои мазкур воҳидҳои фразеологӣ **ли задан** (ғарами ҳезум сохтан) ва **мак задан** (куштан, ба қатл расондан) пайдо шуданд, дар лаҳҷаи мавриди назар истеъмол мешаванд.

Инчунин М.С. Андреев аз дараи тоҷикони Хуф калимаҳои **сафора** (замини бекорхобида, беҳосил), **яхдон** (сароб, сарғаҳи дарё), **кинок** (шикамдard аз забони шугнонӣ) овардааст, ки онҳо бо баъзе тағйироти шаклию маъноӣ дар лаҳҷаҳои минтақаи Кӯлоб истеъмол мешаванд[1-87]. Вожаи **сафора** дар ин мавзӯ маънои замин, ки гандумашро даравиданд, вале то ҳол заминро тоза накарданд, роиҷ аст. Воҳиди луғавии **яхдон** дар ноҳияҳои Кӯлоб номи **сандуқ** аст. Калимаи **кинок** дар шакли **конок** ба маънои шикамдard дар лаҳҷаҳои минтақаи Кӯлоб маъмул аст.

Воҳидҳои фразеологӣ, ки дар заминаи калимаҳои иқтибосӣ ташаккул ёфтанд, чузъҳои асосиашон бештар аз забони **арабӣ, туркӣ- ўзбекӣ ва рус-байналмиллалӣ** дохил шуданд.

1. **Воҳидҳои фразеологӣ бо калимаҳои арабӣ.** Калимаҳои мазкур дар сохтани навъҳои мухталифи воҳидҳои фразеологӣ фаъл ба назар мерасанд. Онҳо чунин хусусияти хоси худро доранд:

1.1.Воҳидҳои фразеологӣ, ки маънои умумии онро аз маънои чузъҳои дохилии ибора дарк намудан имкон надорад: **акл-а хӯрдан** (бехирадию нодонӣ зоҳир намудан), **гапа қарз намундан** (ҳозирҷавобӣ кардан), **акл нишун додан** (роҳу равиши корро омӯзондан), **гуру қиёмат-а сухтан** (қору амали хилофи дину шариат кардан), **раъди маърака шудан** (лаънаткардаи мардум шудан), **қабат ба қабат гушт гирифтан** (ниҳоят хурсанд шудан), **вахт ай дъст рафтан** (лаҳзаи мувофиқро бой додан), **қасам хӯрдан** (савганд ёд кардан) ва ғайра.

1.2.Гурӯҳи дигари калимаҳои арабӣ воҳидҳои фразеологӣ сохтанд, ки мазмуни касб кардаи ибора ё ҷумла ба маъно ва мухтавои калимаҳои таркиби ибора умумияти маъноӣ доранд: **хаваркаши қадан** (ғаммозӣ кардан, тамаллуққорӣ намудан), **зикр қадан** (ёдовар шудан), **сирру савдо** (дар дил суханҳои ноғуфта доштан), **сикавъ сурати хуб доштан** (намуди зоҳирии зебо доштан, соҳибҷамол будан), **сиёсат қадан** (сарзаниш кардан, касеро ҷангу ҷанҷол намудан) ва ғайра.

2.Воҳидҳои фразеологӣ бо калимаҳои туркӣ- ўзбекӣ

Калимаҳои туркӣ- ўзбекӣ миқдоран дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ он қадар зиёд нестанд. Аз ин рӯ воҳидҳои фразеологӣ бо калимаҳои туркӣ –ўзбекӣ ташаккулёфта ангуштшуморанд: **қаймоқи гап** (пўсткандаи гап),**қошу қавок қадан**(ранҷидан, озурдахотир шудан), **қош парундан** (чашмакӣ задан),**қутара харид қадан** (савдои чакана), **қултуқ ба қултуқ шидан** (занозанӣ кардан), **юрға пайдо қадан** (ҳиллаю найрангҳои нав ёд гирифтан), **тўғум (туқум) задан** (касеро мутеи худ

гардондан), **сари арқан кадан** (ба китф бардоштан). Воҳидҳои фразеологӣ ҳамчун намуна овардашуда, дорои дараҷаи баланди образнокӣ буда, барои кӯтоҳу муҷаз ва таъсирбахш ифода намудани фикр дар мавридҳои муносиб мавриди истифода қарор дода мешаванд.

3. Воҳидҳои фразеологӣ бо калимаҳои русӣ-байналмиллалӣ Иқтибоси калимаҳои русӣ-байналмиллалӣ дар забони тоҷикӣ назаррасанд. Онҳо дар соҳаҳои мухталифи зиндагии мардуми мо ба қор бурда мешаванд. Дар шароити имрӯза ҳарчанд миқдоран калимаҳои русӣ он қадар зиёд намонда бошад ҳам, аз онҳо ибораҳои фразеологӣ навъҳои мухталиф сохта шуданд, ки эҳтиёҷоти маънавии мардумро қонеъ менамоянд: **лодъри коргърез** (танбали ландаҳур), **апетит надоштан** (барои ҳӯрдану ошомидан дил накашидан, иштиҳо надоштан), **краска-ш маъкул нашид** (намуди зоҳирии касе маъкул нашудан), **ремонт кадан** (задан, кӯфтан, майиб кардан), **сапсим маъкул нашидан** (рафтору одоби касеро напазируфтан), **палитка кадан** (бахонаҷӯӣ кардан), **фундам рехтан** (ба ҳомилашавӣ асос гузоштан), **права гърфтан** (шаҳоданомаи ронандагиро соҳиб шудан), **правара лишат кадан** (аз ҳуқуқи ронандагӣ маҳрум қадан), **тошни гап задан** (ҳаққи гапро гуфтан), **движени кадан//движ-движ** қадан (ишқварзӣ намудан), **свидани гъзарундан** (мулоқоти маҳрамонаи ошиқон) ва ғайра.

Ибораҳои фразеологӣ мазкур низ дар қатори ибораҳои фразеологӣ дар заминаи калимаҳои арабию туркӣ-ӯзбекӣ дар як саф истода, дар таркиби захиравии воҳидҳои фразеологӣ забони тоҷикӣ мавқеи муайянро ишғол намуда, таркиби онро аз нигоҳи миқдор пурра менамояд.

Боби дуюм “**Таснифоти воҳидҳои фразеологӣ аз рӯи маъно**” аз панҷ фасл иборат аст. Мавриди зикр аст, ки воҳидҳои фразеологиро забоншиносон мувофиқи салоҳиди худ тасниф намуданд. Муҳаққиқи “Воҳидҳои фразеологӣ дар лаҳҷаи Хуҷанд” Б. А. Осимова дар муқаддимаи рисолааш перомуни ҳамаи он олимону забоншиносоне, ки доир ба воҳидҳои фразеологӣ андешаҳои худро иброз доштанд, маълумоти мухтасар дода, назари худро нисбат ба он асарҳо баён менамояд. Мавсуф дар таҳқиқоти худ воҳидҳои фразеологӣ лаҳҷаи Хуҷандро аз нигоҳи маъно ба чор гурӯҳ тасниф кардааст: рехтаҳои фразеологӣ, таркибҳои фразеологӣ, ибораҳои фразеологӣ ва ифодаҳои фразеологӣ ва дар бораи хусусиятҳои барҷастаи ҳар яки онҳо ба таври муфассал маълумот медиҳад.

Бояд қайд кард, ки таснифоти Б. А. Осимова ислоҳ меҷаҳад, зеро таркибҳои фразеологӣ ва ибораҳои фразеологӣ ба сохтори фразеологизмҳо дахл дошта, рехтаҳои фразеологӣ ва ифодаҳои фразеологӣ бошад ба маъно далолат мекунад. Дар ин гурӯҳбандӣ муҳаққиқ таркиб (сохтор)-ро бо маъно омехта кардааст. Инчунин муаллифи рисола дар бораи хусусиятҳои маъноиву бадеии воҳидҳои фразеологӣ изҳори назар карда, ҷузъҳои таркиби ибораро аз нуқтаи назари маъно ба риштаи таҳқиқ мекашад [15,23].

Забоншинос М.Муҳаммадиев дар “Очеркҳо оид ба лексикаи забони адабии тоҷик” ном асараш воҳидҳои фразеологиро аз рӯи маъно ба се гурӯҳ тасниф менамояд: 1. Ибораҳои рехтаи фразеологӣ, 2. Ибораҳои маҷозии фразеологӣ. 3. Таркибҳои фразеологӣ [13,63]. Бояд зикр кард, ки ин таснифот ба фикри мо он қадар суфта набуда, гурӯҳи дуюми ин таснифот баҳсталаб аст, зеро ҳамаи воҳидҳои фразеологӣ, аз ҷумла, ибораҳои рехта ва таркибҳои фразеологӣ низ дар заминаи

маҷоз пайдо мешаванд. Гурӯҳи сеюми таснифоти мазкур бошад ба сохтори фразеологизмҳо дахл дорад. Ин ҷо маъно ба сохтор омезиш ёфтааст. Бояд хотирнишон кард, сохтор ва маъно аз ҳамдигар тафовут доранд.

Дар ин боб воҳидҳои фразеологӣ аз нигоҳи мазмуну мўҳтаво ба 4-навъ: 1.Идеомҳо (рехтаи фразеологӣ): 2. Воҳидҳои фразеологии ғайриидеоматикӣ: 3. Вобастаҳои фразеологӣ: 4. Ифодаҳои фразеологӣ гурӯҳбандӣ карда шуда, доир ба ҳар кадоми онҳо маълумоти зарурӣ пешниҳод шудааст.

2.1.Рехтаҳои фразеологӣ (идиомҳо). Сарчашма ва манбаҳои асосии пайдоиши идиомҳо забони зиндаи халқ аст. Забони гуфтугӯӣ ва шеваю лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ ганҷинаи бебаҳои рехтаҳои фразеологӣ маҳсуб мешавад. Дар онҳо ҳаёт, рафтор, хусусиятҳои этникию эстетикӣ, урфу одат ва рӯҳияи халқ инъикос меёбад. Маънои яклухти идиомҳо аз семантикаи калимаҳои дохилшуда дарк намудан душвор аст. Ин навъи воҳидҳои фразеологӣ бо устувории маъно, тағйирнаёбандагии ҷузъҳои таркибашон фарқ карда меистанд. Перомунӣ идиомҳо забоншинос Ҳ. Маҷидов чунин менависад: “Аз рӯи ифодаи семантикӣ идиомҳо (аз калимаи юнонии “idioma” гирифта шуда, маънояш “ифодаи маҳсус” мебошад, ё худ ифодаҳои идиоматикӣ чунин воҳидҳои фразеологии маҳсузи забонро ташкил медиҳанд, ки бо мазмунӣ яклухту тағйирнопазир ва сохти устувору ба қисмҳо ҷудонашавандаи худ ба калимаҳо наздикӣ доранд”. [10,29].

Онҳо воҳидҳои фразеологии маҳсузи забонамонро ташкил медиҳанд, ки бо мазмунӣ яклухту тағйирнопазир ва сохти ба қисмҳо ҷудонашавандаи худ ба калимаҳо наздикӣ доранд. Идиомҳо мисли дигар навъҳои воҳидҳои фразеологӣ таркиби устувори фразеологӣ дошта, яққолаба будани таркиби ҷузъҳо, якранг кор фармуданашон умумият доранд, вале дар идиомҳо маънои маҷозию киноявӣ хусусияти устувору тағйирнаёбандагӣ доранд:**санг задан** (ғайбат кардан маломат кардан), **дар по хина бастан** (суст,охиста роҳ рафтан), **сахт гъръфтан** (маҷбур кардан), **бел хок нагирифттан** (барор нагирифтани кор), **дъст нъмък надоштан** (некии касеро ба инобат нагирифттан), **лағат қадан** (ба хонаи касе ногаҳон даромадан), **тънд қадан** (сарзаниш кардан), **пеши по задан** (ба назар нагирифттан), **оталахур қадан** (аз ҳад зиёд лату кўб кардан) ва ғайра.

Дар ин навъи воҳидҳои фразеологӣ маънои умумии онҳоро аз маънои ҷузъҳои дохили фразеологизмҳо фаҳмидан имконнопазир аст: **бел хок нагирифттан** (барор нагирифтани кор), **дъст нъмък надоштан** (некии касеро ба инобат нагирифттан) ва монанди онҳо.

2.2.Воҳидҳои фразеологии ғайриидеоматикӣ. Ба гурӯҳи воҳидҳои фразеологии ғайриидеоматикӣ чунин фразеологизмҳо марбутанд, ки онҳо бо хусусиятҳои алоҳидаи худ аз дигар намуди таркибҳои фразеологӣ тафовут доранд. Онҳо монанди идеомҳо аз нигоҳи сохт ва таркиб устувору тағйирнопазир буда, маънои яклухти онҳо ба маънои ҷузъҳои таркиби он умумияти маъноӣ дорад. Мо ба маънои ин гуна воҳидҳои фразеологӣ бевосита не, балки ба воситаи маънои маҷозии онҳо сарфаҳм меравем. Ба таври маҷозӣ ва образнок ифода кардани мақсад яке аз хусусиятҳои барҷастаи ибораҳои фразеологии ғайриидеоматикӣ маҳсуб мешавад. Перомунӣ воҳидҳои фразеологии ғайриидеоматикӣ забоншинос Ҳ. Маҷидов чунин андеша дорад: “Ифодаҳои устуворе, ки маънои яклухти онҳо дар асоси маъноҳои луғавии калимаҳои таркибашон ба вучуд меоянд, фразеологизмҳои ғайриидеоматикӣ

ташкил медиҳанд” [10, 35].

Онҳо маъноӣ худро на дар алоҳидагӣ, балки бештар дар ҷараёни нутқ ошкор сохта, мисли рехтаҳои фразеологӣ ба ҳиссаҳои маънодор ҷудо намешаванд ва семантикаи бутун доранд, вале бар хилофи рехтаҳои фразеологӣ маъноӣ якҷуғли онҳо ба мазмуни ҷузъҳои таркибашон алоқаманд мешаванд. Умумияти дигари онҳо бо рехтаҳои фразеологӣ ин аст, ки дар синтаксис ба вазифаи як аъзои ҷумла меоянд ва дар аксар мавридҳо онҳоро бо як калима иваз кардан мумкин аст. Воҳидҳои фразеологӣ ғайриидеоматикӣ мисли дигар унсурҳои луғавӣ ҳамчун маводи тайёр дар забони соҳибони лаҳҷа истеъмол шуда, ҳарчанд ба қисмати маъноӣ ҷудо нашавад ҳам, аммо дар онҳо низ маҷозу ташбеҳ, обуранги сухан, баҳодихӣ, образнокӣ ва монанди онҳо бараъло мушоҳида карда мешавад. Рехтаҳои фразеологӣ ғайриидеоматикӣ **мышт-ъ лағат хурдан** (шалоқ хурдан), **қоқ шидани халқ** (ташна мондан), **кур гъръфтани сѣхбат** (авҷ гъръфтани сѣхбати гуворо ва хотирмон), **рахти сафар бастан** (ба сафар омодагӣ гирифтани; мурдан, фавтидан), **ба даҳан ов гъръфтан** (хомӯш будан) **беаҷал мурдан** (ногаҳон вафот кардан), **куч бастан** (аз як ҷо ба ҷойи дигар рафтан), **пусту астоғун** шидан (ба маънии хароб, лоғар) ва ғайра.

Онҳо монанди идиомаҳо аз нигоҳи сохт ва таркиб устувору тағйирнопазир буда, маъноӣ якҷуғли онҳо ба маъноӣ ҷузъҳои таркиби он умумияти маъноӣ дорад. Воҳидҳои фразеологӣ ғайриидеоматикӣ мундариҷаи якҷуғл ва сохту таркиби доимӣ дошта, пуробуранг ва образнок мешаванд. Лекин дар ташаккули маъноӣ якҷуғл ва структураи онҳо як дигаргунӣ дида мешавад, ки танҳо ба ҳамин гурӯҳ хос мебошад.

Ба таври маҷозӣ ва образнок ифода кардани мақсад яке аз хусусиятҳои барҷастаи фразеологизмҳои ғайриидеоматикӣ маҳсуб мешавад: **рахти сафар бастан** (ба сафар омодагӣ гирифтани; мурдан, фавтидан), **ба даҳан ов гъръфтан** (хомӯш будан) **беаҷал мурдан** (ногаҳон вафот кардан), **куч бастан** (аз як ҷо ба ҷойи дигар рафтан) ва монанди инҳо.

2.3. Вобастаҳои фразеологӣ.

Дар байни воҳидҳои фразеологӣ лаҳҷаҳои номбурда таъбирҳои вомехӯранд, ки ҷузъҳои таркиби онҳо ба ҳам вобаста мешаванд, ё бо ҳам иртибот доранд. Таркиби вобастаҳои фразеологӣ аз ҷузъҳои иборатанд, ки ба таври озод ва ҳам дар иртибот ба унсурҳои дигари воҳидҳои фразеологӣ истифода мешаванд. Ин навъи вожаҳо бо калимаи дигар вобаста шуда, бо ҳамдигар алоқаманд мешавад. Ба ибораи дигар, муайянкунанда бо муайяншаванда вобаста шуда, алоқаманд мешаванд. Дар бораи вобастаҳои фразеологӣ забоншинос Р. Саидов чунин андеша дорад: ”Хусусияти ифоданокии вобастаҳои фразеологӣ танҳо дар ҳамин аст, ки ҳар як ҷузъи онҳо баробари ба якдигархислати муродифӣ доштан маъноӣ якдигарро қувват медиҳанд, таъкид менамоянд ва танҳо объекти тасвириро ҷозибанок мегардонанд”. [17,56] Дар ин ҳолат, ҷузъи тобеъ ҳатман аз маъноӣ аслиаш дур рафта, ифодагари маъноӣ маҷозӣ мешавад. Масалан, ибораи фразеологӣ **дѣсти холї** (бе дастовез) аз ду калима иборат аст. Дар ин ибора вожаи «**дѣст**» озод буда метавонад бо вожаҳои дигар низ мавриди истифода қарор бигирад, яъне вай бо маъноӣ аслиаш омадааст. Чунончӣ **дасти чап**, **дасти рост**, **дасти норас**, **дасти кутух** ва ғайра. Калимаи **холї** бошад, маъноӣ маҷозӣ гирифта, ибораи мазкурро ба ибораи фразеологӣ табдил дода, бо калимаи **дѣст (даст)** вобаста шуда омадааст ва ҳамеша бо калимаи номбурда якҷоя қор фармуда мешавад: **Мѣ ай у яғум (ягон) чѣз надид-ѣм, дойим ба хуна-ра дѣсти холї мевмад. (Т.)**

Таркиби ин навъи воҳиди

фразеологӣ аз ҷузъҳои иборатанд, ки ба таври озод ва ҳам дар иртибот ба унсурҳои

дигари воҳидҳои фразеологӣ истифода мешаванд. Ин навъи вожаҳо бо ҳамдигар вобаста мешаванд, яъне чузъи тобеъ ҳатман аз маънои аслиаш дур рафта, ифодагари маъноӣ маҷозӣ мешавад. Масалан, ибораи фразеологӣ **дъсти холи** (бе дастовез) аз ду калима иборат аст. Дар ин ибора вожаи «дъст» овоз буда метавонад бо вожаҳои дигар низ мавриди истифода қарор мегирад, яъне вай бо маънои аслиаш меояд. Чунончӣ дасти чап, дасти рост, дасти норас, дасти кутӯҳ ва ғайра. Калимаи **холи** бошад, маъноӣ маҷозӣ гирифта, ибораи мазкурро ба ибораи фразеологӣ табдил дода, бо калимаи **дъст (даст)** вобаста шуда, бо калимаи номбурда якҷоя қор фармуда мешавад. Мисли ҳамин **дъсти рост**, (ёрдамчӣ) **гапи овдор**, (сухани таъсирбахш) **рузи сия** (мусибат), **рузи сахт**, (муродифи «рузи сия»), **пири қор** (шаҳси баобрӯ, арҷманд, хирадманд), **аруси пшғти лич** (аруси бечӯхоз), **гапи куча** (сухани бедалел, заминаи воқеъи надошта) ва ҳоказо ба гурӯҳи вобастаҳои фразеологӣ мансуб мешаванд.

2.4. Ифодаҳои фразеологӣ (фраземаҳо).

Ифодаҳои фразеологӣ бештар аз исму ҷонишин дар алоқаи изофӣ бо сифатҳо ташкил мешаванд. Онҳо низ мисли ибораҳои дигари фразеологӣ: идиомаҳо ва вобастаҳои фразеологӣ таркиби устувор дошта, яке аз чузъҳои он маъноӣ маҷозӣ гирифта, образнокӣ суҳанро таъмин мекунад: **бемори учпо** (бемории сабук), **лави лата** (зан), **нони меҳнатӣ** (луқмаи ҳалол), **шурвои тънък** (шурбои камравған), **нолаи дан** (луқмаи даҳон), **дъсти норас** (камбағалӣ, нодорӣ), **раҳи вазмин** (роҳи пурпечутоби хавфнок), **гуши вазмин** (қар, ношунаво), **одами тънъксьтора** (қаси тарсонҷак), **оврави ватан** (ҳамватан, ҳамшаҳрӣ), **зъмини қобил/фарбех** (замини ҳосилхез), **хърҷини гап** (қиноя аз одами серҷоғ) ва монанди инҳо. Таркибҳои фразеологӣ гоҳо бо феълҳо алоқаманд шуда, барои ифодаи ягон амалу ҳолат хизмат мекунанд. Агар онҳо бо феъли тобиши маҷоз гирифтагӣ биёяд, аз доираи таркибҳои фразеологӣ баромада ба қатори ибораҳои фразеологӣ шомил мешавад: **дънгъ дав қадан** (сарсонӯ саргардонӣ), **сар-ъм-дъл-ъм шидан** (ҳомила шудан), **дуғу пуписа қадан** (таҳдид қардан) ва ҳоказоҳо.

Дар гӯйишҳои мазкур ҳамин қор навъи воҳидҳои фразеологӣ номбурда бо таври фаровон мавриди истифода қарор гирифта, дар рисола оид ба мавқеи истеъмоли ва хусусияти услубии ҷунин воҳидҳои фразеологӣ маълумоти дақиқ пешкаш қарда шудааст.

2.5. Сохтори воҳидҳои фразеологӣ дар ин фасл таркибҳои фразеологӣ, ибораҳои фразеологӣ ва ҷумлаҳои фразеологӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

2.5.1. **Таркибҳои фразеологӣ.** Таркибҳои фразеологӣ дар аксар мавридҳо аз ду ҷузь ташаккул ёфта, калимаи асосии тобеъқунанда надоранд. Онҳо дар натиҷаи бо ҳам пайвастанавии ду калима-яке мустақилмаънову дигаре ёридаҳанда ташкил шудаанд: **ҷунак-ъм дар ҷун-ът** (навозиш қардан), **лоқъ пар**(либос), **дънгъ дав** (сарсонӯ саргардонӣ), **лавъ лаҷа** (гуфтор), **шавъ рӯз** (доимо, ҳаррӯз), **имрузъ пъга**, (ба наздикӣ), **дар ба дар** (оворагардӣ), **лавъ линҷ** (эрод гирифта), **қоръ бор** (фаъолият), **гълъ бълбъл** (ошиқон),

Бояд қайд қард, ки таркибҳои фразеологӣ пешоянддор: **лав ба лав**, **сар ба сар**, **сар то сар**, **дар ба дар**, **ру ба рӯ**, **дашт ба дашт** ва ғайра низ дар гӯйишҳои мардуми мавриди назар мақоми хоссаро ишғол менамояд. Дарлаҳҷаи мазкур ибораҳои фразеологӣ феълӣ инқишоф ёфта, миқдори онҳо дар захираи умумии фразеологӣ ибораҳои феълӣ дучанд зиёд мегардад: **хурдъ гъръфт** (муносибати неқи ҳамсоғӣ),

сухтанъ пъхтан (фирок; дур аз Ватан, дур аз маъшуқа), **афгъ ашткънӣ** (чангу чанҷол) **ва ғайраҳо.**

5.2. Ибораҳои фразеологӣ. Дар лаҳҷаҳои мавриди назар ибораҳои фразеологӣ ба таври хеле зиёд дар гуфтугӯ ва муошират гардиш меҳӯранд, чунки қисмати аз ҳама бузурги захираи воҳидҳои фразеологӣ забонамонро ибораҳои фразеологӣ ташкил медиҳанд. “Шояд аз ин сабаб бошад, ки дар адабиёти забоншиносии тоҷик гоҳо маънои воҳидҳои фразеологиро бо истилоҳи ибораҳои фразеологӣ номбар кардаанд” [11-22].

Қисмати асосии ибораҳои фразеологӣ дорои системаи муайяни шаклҳои грамматикӣ мебошанд ва ҳангоми муошират дар яке аз шаклҳои грамматикӣ худ зоҳир мешаванд. Ибораҳои фразеологӣ баръакси ибораҳои нахвӣ дар қолаби воҳидҳои рехтаи забон як мафҳуми бутунро ифода мекунанд. Ин нуктаро, махсусан, мавриди муқоисаи онҳо бо калимаҳои ҳаммаъношон равшан мушоҳида намудан мумкин аст: **дъсти рост**- (ёрдамчӣ); **зувон бървардан**- (гап задан); **лава ай лав ҷудо нақадан**- (хомӯш шудан), **хешӣ қадан** (тӯйи арӯсӣ қардан), **шерӣ нар** (писар), **ҳолаи занак** (серҷоғ, сергап), **ҷышми танг** (хасис), **дарди сар** (қоре ё чизе, ки қасро қороҳат месозад), **пои қач** (рафтори ношоиста), **қалзоғ шидан** (қасе, ки мӯйи сараш рехтааст), **дар додан** (гирондани оташ), **тов хурдан** (хабар гирифтани, аз аҳволи қасе бохабар шудан), **хун гиристан** (дар азобу ранҷ қарор доштан), **авру парондан** (гапи пинҳонӣ доштан), **қорсуз шидан** (аз қор мондан), **хунасалот шидан** (қамбағал шудан, боигарӣ аз даст рафтани), **сия қадан** (тӯҳмат қардан), **сӯзқоқ ғърғфтан** (дард қардан, ба сӯзиш даромадан) ва ҳоказо.

Дар ифодаи шаклҳои морфологӣ ҳамаи ибораҳои фразеологӣ як хел нестанд. Баробари ибораҳои, ки системаи муайяни шаклҳои морфологӣ доранд, чунин ибораҳои низ воҳеҳӯранд, ки дар ин ё он қолаб шах шуда мондаанд. Дар лаҳҷаҳои мавриди назар низ асосан ибораҳои фразеологӣ дар ду намуд воҳеҳӯранд: ибораҳои фразеологӣ изофӣ ва феълӣ.

5. Ибораҳои фразеологӣ изофӣ. Воҳидҳои фразеологӣ изофӣ як қисмати қалони фразеологӣ лаҳҷа ба шумор меравад ва дар ҳамаи шеваҳои лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ ба таври васеъ дар истифодаи мардум қарор доранд. Воҳидҳои фразеологӣ изофӣ бештаринашон ҳосил шеваҳои лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ буда, хусусиятҳои гуфтугӯии маҳалҳои мухталифро дороанд. Воҳидҳои фразеологӣ изофӣ дар нутқ на ба маънои муқаррарӣ, балки ба таври яқлуҳт як маънои умумиро ифода менамоянд: **сарӣ афтов** (қаромадани офтоб), **гапи пъхта** (сухани қост), **қори руганӣ** (қори қоиданок), **нони меҳнатӣ** (луқмаи ҳалол), **рӯзи азал// рузи қиёмат** (ишора ба зиндагии дунёи дигар), **мардаки ръҳбоз** (марди оиладор, ки аз қаси занҳои дигар меравад), **дъхтари соз** (духтари одобу ахлоқи ҳақида дошта), **гапи райроқост** (сухани оммафаҳм, ба ҳама дастрас буда), **нули ғук** (қиноя ба одаме, ки худро доно метарошад ва ба ҳама қори одамон ҳамоҳ мешавад) ва ҳоказо.

Ибораҳои изофӣ фразеологӣ асосан аз ду ва ё се ҷузъ ташкил шаванд ҳам, асосан тарқиби онҳо дуаъзогӣ ба назар мерасанд. Дар ташкили ибораҳои изофӣ фразеологӣ ҷузъҳои тарқиби он баробарҳуққ нестанд, мисли ибораҳои озоди нахвӣ яке ба дигаре вобаста шуда, онро аз ягон ҷиҳат тавзеҳ медиҳанд. Ба ин маънӣ забоншинос С.В. Хушенова, ки дар бораи ибораҳои изофӣ фразеологӣ тадқиқоте анҷом додааст, дуруст қайд мекунанд: “Ҳангоми тадқиқи тарқиби ибораҳои

фразеологии изофӣ истилоҳҳои ҷузъ ва элемент(калимаи ёвар)-ро муродифи якдигар шуморидан мумкин нест, чунки онҳо ҷузъҳои нисбатан баробарҳукукии ибора ба шумор мраванд [19,60],

Гоҳо ибораҳои изофии фразеологӣ якҷоя бо ҷузъҳои мураккаб ба инобат гирифта мешаванд. Барои мисол иборати **“гапи дуру дароз”** ҷузъи сода **“гап”** бо таркиби фразеологӣ **“дуру дароз”** шомил шуда, иборати фразеологии изофӣ месозад. Ҷузъҳои **дур+дароз** яклухт шуда, ҳамчун идиома, ҷузъи мураккаби иборати фразеологиро ташкил медиҳад. Калимаҳо дар таркиби ибораҳои изофии фразеологӣ ворид шуда, аз як тараф маънои аслии худро сарфи назар карда, маънои навро ифода кунанд, аз тарафи дигар сохти ибораҳои фразеологии изофӣ мураккаб мегардад.

Ба ҳамин тарик, яке аз онҳо маънои фразеологӣ дошта метавонад ва калимаҳои ба аломати дохилии худ муносибро ба таври зич алоқаманд намуда, маъно ва сохти қолиби мураккабро ба вуҷуд меоварад: **баъд аз сари ман** (баъд аз вафоти ман), **дъ нарғиси пърхъмори тъ** (чапми зебою мафтункунандаи ту), **пайғоми намози шум** (суханҳои пур аз меҳру муҳаббати ошиқона) ва монанди онҳо.

Ибораҳои фразеологии феълӣ. Паҳлӯҳои мухталифи маъноӣ дар феълҳои забони тоҷикӣ якбора ба вуҷуд намеоянд. Онҳо маҳсули давраҳои таърихӣ буда, барои ифодаи ягон раванди зиндагӣ дар забони халқ хизмат мекунанд. Забоншиноси тоҷик Мачидов Ҳ. тадқиқоти илмиашро доир ба воҳидҳои фразеологии феълӣ ба анҷом расондааст, Муҳаккик дар рисолааш перомунӣ роҳҳои ташаккули воҳидҳои фразеологии феълӣ, ки маҳсули давраҳои таърихӣ буда, барои ифодаи ягон раванди зиндагӣ дар забони халқ хизмат мекунанд, маълумотҳои муҳим оварда, сермаъноии унсурҳои луғавӣ, паҳлӯҳои мухталифи пайдоиши маъно дар воҳидҳои фразеологии феълӣ ва хусусияти услубии онҳоро дар нутқ бо мисолҳо баррасӣ намудааст [10,406].

Дар лаҳҷаҳои минтақаи Кӯлоб воҳидҳои фразеологии феълие дучор мешаванд, ки ҳамчун воҳиди ҷудогонаи лексикаи феълӣ маъноҳои алоҳида ва маҷозӣ қабул менамоянд. Иборати фразеологии феълии лаҳҷаҳои мазкур аз ҷузъҳои номӣ ва феълӣ иборат аст. Ҷузъи аввали қолиби ин навъи ибораҳои фразеологӣ бештар калимаҳои ғайрифеълӣ ҳастанд, вале гоҳо ҷузъи феълӣ вобаста ба ифодаи маъно пеш аз ҷузъҳои номии ибора низ омада метавонанд. Ҷузъи таркибии иборати фразеологии феълӣ аз калимаҳои фаъоли забони адабӣ ва гуфтугӯӣ, аз калимаҳои архаистӣ ва шевагӣ иборатанд. Ҷузъҳои номии иборати фразеологии феълӣ ҳукуки маъноии предметашонро гум менамоянд ва ё ин хусусияташонро дар натиҷаи алоқамандшавӣ бо феълҳои маъноӣ маҷозӣ гирифта нигоҳ медоранд. Дар натиҷа ҷузъҳо то дараҷае рехтаву устувор мешаванд, ки як гурӯҳи ин навъ иборати фразеологии феълӣро аз ҳамдигар ҷудо кардан ва ҳатто бо муродифҳоиашон иваз кардан сабаби раҳна ва вайрон шудани ҳам сохт ва ҳам маъноӣ яклухти онҳо мегардад. Ибораҳои **«дил ёфтан»**, **«дарди сар шудан»**, **« хун гиристан»** бе иловаи калимаҳои дигар таъбири фразеологиро далолат менамоянд.

Иборати фразеологии феълӣ дар байни ибораҳои зикршуда вобаста ба талаботи маъноӣ сухан дар алоқаи грамматикӣ бо калимаҳои дигар адои вазифа мекунанд. гирди сар гаштан, побанд шудан ва ҳоказо. Иборати фразеологии **“бой додан”**(бохтан, мулзам шудан) ба худ пуркунандаи бевосита қабул намуда, таъбирҳои месозад, ки маъноҳои мухталифро инъикос менамоянд: **хъдира бой додан** (харобу

лоғар шудан), **бозиро бой додан** (бозиро бохтан), **вазифара бой додан** (сабукдӯш шудан аз мансаби ишғолкарда), **обурура бой додан** (мавқеи худро дар ҷомеа аз даст додан) ва монанди онҳо.

Ҳар ду навъи ибораҳои фразеологӣ- ибораҳои изофӣ ва феълӣ дар муоширати соҳибони лаҳҷа мавриди истифода қарор доранд ва забони онҳоро таъсириноку ҷаззоб мегардонанд.

Ҷумлаҳои фразеологӣ. Воҳидҳои фразеологӣ маънои луғавию семантикии худро худро дар ҷумла равшантар зоҳир менамоянд ва ягон вазифаи нахвиرو иҷро мекунанд. Ҷумлаҳои фразеологӣ боигарии асосии забону гуфтори лаҳҷаро ташкил менамояд. Маъноҳое, ки аз ҷумлаҳои фразеологӣ бармеоянд, хусусияти коммуникативӣ доранд ва дар ҷараёни нутқ бо воҳидҳои фразеологӣ ҳамнишини шуда, вазифаи худро иҷро менамоянд. Дар забоншиносӣ ҷумлаҳои фразеологӣ назар ба дигар воҳидҳои фразеологӣ забон камтар таққик шудааст. Мазмуну мундариҷа ва хусусиятҳои ҷумлаҳои фразеологӣ лаҳҷаи мазкурро ба инобат ба гирифта мо онҳоро ба гурӯҳҳои зерин тасниф менамоем:

1. Як қисмати муайяни ҷумлаҳои фразеологӣ лаҳҷа забони зиндаи мардуми маҳал тааллуқ доранд: **толеъ-т бўландӣ қад, ба йағ тори муйи тӯ намеарзад, умр ба сар бурдан, устухон сӯфед шидан** ва монанди инҳо. Онҳо дар ифодаи маънои яқлухт хеле фаъоланд: **ҷашми касе беҷо тофт** (нияти бад доштан); **“афтови сари ку шудан”** (пирӣ, барҷомондагӣ); **дар алов ов рехтан** (барангезонидани касе ба муқобили шахси дигар); **рай қор баста шидан** (ноомади қор), **ба дӯсти ҷап хестан** (барор нагирифтани қор), **ай ов қоқ бўруман** (беғуноҳии касе исбот шудан), **хӯдмурда шидан** (харобу лоғар шудан), **қасам хӯрдан** (қавл додан), **қасам шӯкастан** (вафо накардан ба аҳд). **руйи дига гаштан** (ранҷидан), **зӯмина песундан** (хомӯш мондан, даҳон накушодан), **бачаи қор қас меидагӣ** (бачаи қобил, бачае, ки аз ӯҳдаи ҳамаи қор мебарояд) ва монанди инҳо.

2. Дар гурӯҳи дигари ҷумлаҳои фразеологӣ, ки хусусияти коммуникативӣ доранд, интонатсияи анҷомёфта ба мушоҳида мерасад. Ин хусусияти хабарӣ доштани ҷумлаҳои фразеологӣ дар муошират дар алоқамандии онҳо бо ҷумлаҳои дигар зоҳир мегардад. Онҳо дар нутқи соҳибони лаҳҷа монанди ҷумлаҳои одии нахвӣ фикру интонатсияи ба охирирасидаро ифода қарда, ба категорияҳои хабар, модалият ва унсурҳои дигари ҷумла соҳиб мешаванд.

Ҳоло якҷанд ҷумлаи фразеологиро аз назар мегузаронем, ки дар худ хусусияти хабаррасонию нигоҳ доштаанд: **тайи ҷышм қадан** (қасеро наззора қардан), **дарди сари қасе шидан** (қасеро ранҷ додан), **ҷангу ҷанқол-а ховундан** (тарафҳои муқобилро ба сулҳу якдигарфаҳмӣ даъват намудан), **гапи қалун задан** (худро аз ҳама боақл нишон додан), **сара сӯфед қадан** (1. Пир шудан; 2. Ба қасе тӯҳфа додан), **линг-о-ра сағ-о қандан** (қашшоқу камбағал шудан), **шарми рӯ набундан** (одаме, ки на шарм мекунаду на изо мекашад), **ранги пусти пиёз тӯнқ будан** (киноя ба одаме, ки тез дар қаҳр меояд, оташ мегирад), **қурсира ҳолӣ қадан** (аз вазифа рафтани) ва ғайраҳо.

3. Дар лаҳҷаи мазкур баъзе ҷумлаҳои фразеологӣ хабарӣ воҳидҳои муҳиманд, ки хабари онҳо танҳо дар шакли инкор меоянд, вале ин ҷумлаҳо маънои мусбатро ифода менамоянд: **пашшара озор надодан** (киноя аз одами ҳалиму некӯкор), **аз қасе сари тарс надоштан** (аз ҳеҷ қас наметарсидан), **ҷышм напаридан** (нисбат ба воқеаву ҳодисаҳо бепарво будан), **ай дӯнӣ яғ қоса ов нахурдан** (ишора ба қасе ин дӯнӣро дар ҷавонияш тарқ гуфт), **илоҳи, дар по-т хор назана** (сиҳату саломат боши), **қасеро ҷышми дидан**

надоштан (касера аз ҳад зиёд бад дидан), **қадам канда нашидан//хонаи касера охурча кардан** (ишора ба меҳмони хира), **хандара гърѣфта натунистан** (ниҳоят хушҳол шудан), **хъши кор қадан надоштан** (ишора ба одами танбалу ноухдабаро) ва монанди инҳо.

4.Ба ин гурӯҳи ҷумлаҳои фразеологӣ **зарбулмасалу мақол ва афоризмхое**, ки дар давоми солҳову қарнҳо дар байни мардум шакл гирифта, устувору рехта шуданд, дохил менамоем, чунки онҳо аломатҳои воҳидҳои фразеологиро дар худ нигоҳ дошта омаданд. Қайд кардан бамаврид аст, ки то ҳол олимони дар бораи ба фразеология мансуб доништан ё надоништан мақолу зарбулмасалҳо ба як қарори ягона наомаданд. Академик В. В. Виноградов, ки яке аз асосгузори илми филология махсуб мешавад, дар мақолаи нахустини худ оид ба фразеология- “Основные понятия русской фразеологии” шомил шудани мақолу зарбулмасалҳоро ба қатори воҳидҳои фразеологӣ тарафдор буданашро ошкоро қайд карда бошад ҳам, аммо дар мақолаи дуюмаш-“Об основных фразеологических единиц в русском языке” дар таҳлили масъалаҳои алоҳида баъзе мақолу зарбулмасалҳоро ҳамчун намуна истифода карда, дар бораи ба фразеология дохил шудани онҳо чизе нагуфтааст [2,61].

Забоншиноси варзидаи рус Б.А. Ларин дар бораи воҳидҳои фразеологӣ чунин менигорад: “ Ба қатори воҳидҳои фразеологӣ на танҳо идиомаҳо, инчунин зарбулмасалу мақолҳо, афоризмҳо, ифодаҳои кӯчидаи назмӣ, таркибҳои устувор ифодаҳои характери илмӣ-терминологӣ дошта, баъзе ифодаҳои касбӣ –техникӣ дошта дохил мешаванд” [7, 82]. Инчунин олимони машҳури рус Н. М. Шанский, А. Д Рейхштейн, А.И.Ефимов А.В. Кунин ва чанде дигарон мақолу зарбулмасалҳоро ҳамчун воҳиди фразеологӣ маънидод карда, онҳоро як қисмати фразеология медонанд. Баъзе олимони хориҷа, низ, аз ҷумла профессорон Скорупка (Польша), шаркшинос Мансур Шакӣ (Чехославакия) низ мақол ва зарбулмасалҳоро ба гурӯҳи фразеологизмҳо шомил гардонданд. Як қисмати ками олимони аз ҷиҳати сохт, ифодаи маъно, муносибати маъноии байни ҷузъҳо нисбат ба ибораҳои фразеологӣ фарқ доштани мақол ва зарбулмасалҳоро нишон дода, чунин нуқтаи назарро тарафдорӣ менамоянд, ки мақол ва зарбулмасалҳо ба фразеология дохил карда нашавад, аз ҷумла олимони рус А. М. Бабкин, А.И. Молотков, С.И. Ожегов, В.Н. Телия зарбулмасал ва мақолҳоро ба қатори воҳидҳои фразеологӣ дохил намекунанд. Онҳо ин воҳиди забонро як соҳаи алоҳидаи адабиёт мешуморанд.

Забоншиноси маъруфи тоҷик Ҳ. Маҷидов ба қатори воҳидҳои фразеологӣ дар як саф гузоштани зарбулмасалу мақолҳоро мувофиқи мақсад намешуморад. Бо ин маънӣ мавсуф менависад: ”Зарбулмасалу мақолҳо аз воҳидҳои фразеологӣ пеш аз ҳама, аз бобати маънӣ ва сохти як андоза мураккаби худ фарқ мекунад. Онҳо баръакси воҳидҳои фразеологӣ фикрҳои пурраи ба анҷомрасидаро ифода менамояд. Одатан зарбулмасалу мақолҳо чунин фикр ва аксиомаҳои зиндагиро дарбар гирифтанд, ки бо воқеа ва зиндагии конкретии ҳаёти ҳаррӯзаамон алоқаманданд. Ба ин маънӣ гоҳо дар мавридҳои муайяни нутқ кор фармуда мешаванд”[10,73].

Аз олимони забоншиноси тоҷик Р.Ғаффоров, М. Муҳаммадиев Р. Саидов, Ҳ. Ҷалилов тарафдори ба қатори воҳидҳои фразеологӣ мансуб доништан зарбулмасалу мақолҳо ҳастанд. Олимони дигар дар ин масъала хомӯш монданро авлотар донишанд. Доир ба ин масъала ҳаминро қайд кардан бамаврид аст, ки воҳидҳои фразеологӣ низ воқеаву ҳодисаҳо, манзараҳои пурпечуби зиндагии ҳаррӯзаамонро дар либоси бадеӣ печи назар ҷилвагар месозанд. Аз ин рӯ, ба фикри мо ҳам, ба гурӯҳи фразеологизмҳо дохил намудани зарбулмасалу мақолҳо аини муддаост, зеро зарбулмасалу мақолҳо

бештарини аломатҳо ва хусусиятҳои воҳидҳои фразеологиро дороанд: Онҳо маъноӣ маҷозӣ, кинояву ташбеҳ мегиранд. Ва дар давоми солҳои тӯлонӣ дар байни мардум дар истифода қарор дошта сайқал ёфтаву суфта шуданд. Мардум онҳоро мисли таъбир барои нишонрас шудани нутқи худ, ҳамчун маводи тайёр дар нутқашон мавриди истифода қарор медиҳанд. Ҳар як калима дар таркиби зарбулмасалу мақолҳо мисли воҳидҳои фразеологӣ ҷойи худро дорад.

Аз ин гуфтаҳо бармеояд, ки зарбулмасалҳо низ мисли фразеологизмҳо таркиби устувору тағйирнаёбанда дошта, барои пурқуввату таъсирбахш баён намудани фикри ғўянда хизмат мекунанд. Инчунин онҳо дорои семантикаи бутун ҳастанд. Ҷузъҳои зарбулмасалу мақол ва афоризмҳоро ба калимаи дигар иваз намудан ба он оварда мерасонад, ки намуди зоҳирӣ ва ботинии ин ҳикмати халқӣ мисли воҳидҳои фразеологӣ коҳиш меёбанд. Масалан, дар зарбулмасали **гапи бьсёр хара бор; мо** калимаи “хар”-ро бо “асп” иваз намоем, **гапи бьсёр аспа бор** ҳосил мешавад, ки ягон тоҷик чунин зарбулмасал ё мақолро напунидааст ва он ҳикмати халқ моҳияти худро гум мекунад. Ё бигирем зарбулмасали дигарро **гап дар салла не, гап дар калла** дар ин ҷо калимаи “салла”-ро бо вожаи “тоқӣ” иваз намоем **гап, дар тоқӣ не, гап дар калла** зарбулмасал мазмуну мўхтавои худро ба кулӣ аз даст медиҳад. Чунончи: **Дарди бада давош бад. Гушт беастроғун намешава. Дьсти бьрида тай остин. Гови бешир овози бьланд дора** ва ғайра.

Боби сеюми диссертатсия “**Хусусияти маъноӣ ва услубии воҳидҳои фразеологӣ**” доир ба имконоти таъбири услубии воҳидҳои фразеологӣ сухан меравад. Имконоти услубии воҳидҳои фразеологӣ аз сохтори устувор доштани он сар мезанад. Монанди дигар воҳидҳои луғавӣ воҳидҳои фразеологӣ маъноиро на ошкоро, балки пўшида, барҷаста ва рангину муассир ифода мекунанд. Ин унсуре забон барои саҳеҳу пурра ифода намудани мақсаду мароми соҳибони лаҳҷа хизмат мекунанд. Мисли ҳамин аз байни маводҳои ҷамъоварӣ шуда, ҷумлаҳоеро пайдо кардан мумкин аст, тафсил дода шуда, дар сухани соҳибони лаҳҷа бо ниятҳои гуногуни услубӣ мавриди истеъмол қарор дода шудаанд: **дар куни кайк доғ бундан** (аз ҳад зиёд хушёру зирак будан), **бьлбьл қадан** (бо зориву тавалло касеро бо иҷрои қоре муваззаф гардондан), **акс гьрьфтан** (қасдан аз иҷрои қоре сар печидан), **лаҷум-ш-а қашидан** (қасеро аз роҳи бад гардондан), **сағ суз додан** (бекор ба ғўшае нишастан), **бьгу–бьгу қадан** (ҷанҷолу хархаша кардан), **сьмб-ьш зьмин-а надидан** (ниҳоят ҷусту чолок) ва монанди онҳо. Дар лаҳҷаҳои минтақаи Кўлоб воҳидҳои фразеологӣ тамоми соҳаҳои рўзгори мардумро дар худ инъикос менамоянд. Аксари онҳо ба қору кирдор, рафтору хислатҳои мухталифи одамон бахшида шуданд. Онҳо суфтаю пурмазмун буда, дар байни мардум машҳур гардиданд.

Барои мисол якҷанд воҳиди фразеологиро аз назар мегузаронем. Ин ибораҳо устувору тағйирнопазир буда, дар давоми садсолаҳо сайқал ёфтаю суфта шуда омаданд: **Мову рўз будан** ба зани ҳомила далолат менамояд ва ба ибораи дигари ин силсила «**умедвор бьдан**» муродиф ба шумор меравад. Ҳарду ифодагари як маъноанд, вале аз рўйи таъбири маъноӣ аз якдигар фарқ мекунанд. «мову рўз бьдан» ба зани ҳомилае нигаронида мешавад, ки то вақти ба дунё овардани кўдак рўзҳои ба шумор мондааст:

Сънори бобои Маризо **мову рузай**. Шу қадани қадани Ҳьснияра нь мо шид, ки мовь рузай?(Т). Ибораи фразеологии «**умедвор шудан**» бошад ба зани ҳомилае нигаронида мешавад, ки ҳафтаҳои аввали ҳомиладориро аз сар мегузаронад. Мисли ҳамин воҳидҳои фразеологии **тьғумо-ш чап гаштан** (шаҳси ба эҳсосот додашуда), **ба**

зорагар зор задан (шахси муҳтоҷи ёрӣ буда), **дандуно як газ давидан** (ба ғазаб омадан), **рука қадан** (барои харидорӣ ба болои чизе ҷамъ шудан), **пъдъст қадан** (касери барои нигоҳубин муваззаф гардондан), **дъмби ғнаҷин қандан** (киноя аз одами солиму бақувват) ва ғайраҳо ихчаму ҷаззобу пурмазмун буда, образнокии гуфтори соҳибони лаҳҷаро таъмин мегардонанд. Ҳар як ибораи мазкур мавқеи фардии истеъмоли худро дорад. Ибораи фразеологӣ «**тўғумош чап гаштан**» маънои «қаҳру ғазаб»-ро ифода мекунад. Ба болои ин ибораи мавриди назар хашмгиншавии одиро не, балки ғазобе, ки дар натиҷаи он ҳолате ба вучуд меояд, ки кас ба ғурриш меояд, дасту пояш меларзад-ро ифода мекунад: **Ага(р) тўғумош чап гаштан, бъдун, ки мурдъм (Пор).**

Воҳидҳои фразеологӣ «**ба зорагар зор шудан**» бошад, маънои «ба касе мӯҳтоҷ шудан, бо ёрӣ эҳтиёҷ доштан»-ро мефаҳмонад, яъне ба касе далолат мекунад, ки чашмаш дар роҳ чор аст ва ба ҳар тараф бо умеди нигоҳ мекунад, ки шояд ягон одами хайрхоҳ омада, ба вай ёрӣ расонад, вале ин нигоҳи ӯ воқеъбинона нест: **Ашраф ба зорагар зор шидас, ки кӣ умада дъсти у-ра мегира(Пор).**

Дар фасли дуҷуми ин боб «**Қабатҳои луғавию семантикии воҳидҳои фразеологӣ**»: муродифҳои фразеологӣ ва антонимҳои фразеологӣ лаҳҷавӣ, ки паҳлӯҳои зиёди услубӣ доранд ва ҳар кадоми онҳо бо хусусиятҳои хоси худ яке аз дигарашон тафовут доранд, мавриди баррасӣ қарор дода шуданд.

Муродифҳои фразеологӣ. Муродифоти фразеологӣ аз категорияҳои мураккаби лексикология шумурда мешавад ва дар боби маъношиносӣ ё семасиология он мавқеи муҳимро ишғол менамояд. Дар лаҳҷаҳои ҷануби забони тоҷикӣ **ғуруб қардани офтоб** ба воситаи воҳидҳои фразеологӣ **афтов шишт, афтов фъру рафт, афтов ба хунаи худ рафт, афтов дар паси тепа/ куҳ шишт, афтов шум хурд** ифода қарда мешавад. Аз нигоҳи дараҷаи истеъмоли таъбири аввал- «**афтов шишт**» серистеъмомтар аст. Аз сабаби он ки фразеологизмҳои мазкур ифодагари як маъно ҳастанд, онҳоро муродифҳои фразеологӣ меноманд. Онҳо ба як гурӯҳи муайяни луғавӣ-грамматикӣ мансубият доранд. Дар байни ҷузъҳои таркиби фразеологизмҳо (таъбирҳо) алоқаи мустақаму тағйирнаёбандагӣ вучуд дорад.

Аз ин рӯ, таъбирҳо ба маънои умумӣ ба ҳамдигар муродиф мешаванд. Дар гӯйишҳои мардум таъбирҳои синонимӣ (муродифҳои фразеологӣ) ҳамчун маводи тайёр, ҳамчун ҳиссаи таркибии сухан қар фармуда шуда, дар гуфтор оҳанги махсуси гуфтугӯӣ ҷозибанокӣ, ҷиддият, ҳазлу киноя пайдо мекунанд: Масалан, таъбирҳои **хода ранг қардан, дъста дар ови хънък назадан, шъкама ғавс қардан** ифодагари маънои **танбалӣ, ноқорагӣ, ландаҳури** ба шумор меравад. Дар ин силсила муродифоти фразеологӣ **дъст-а дар ови хънък назадан** аз рӯи мавқеи истеъмоли дар лаҳҷаи бартарӣ дорад; **дъл сухтан - ҷигар қабоб шудан** (пазмон шудан); **сир бой назадан – лавро аз лав ҷудо назадан** (ҳомӯш истодан, аз гуфтор худдорӣ намудан); **пустъ астоғун шидан-шиқамб ба пъшт часпидан** (харобу лоғар шидан); Ба ин восита, ибораҳои дар боло овардари ба қатори воҳидҳои фразеологӣ синонимӣ дохил қардан ба мақсад мувофиқ аст.

Муродифоти фразеологӣ ва луғавӣ дар гӯйишҳои мардумӣ дар аксар мавридҳо ба ғайр аз маънои аслии худ боз метавонанд вобаста ба ҳолат ва шароити нутқ якҷанд маъноҳои иловагиро касб намоянд. Таъбири **қабат-қабат гушт ғърфтан** ба маънои **фарбеҳ шудан** истеъмом мешавад, вале дар гуфтугӯ ва муошират маънои **хурсанд шудан, аз хурсандӣ рақс қардан**-ро мегирад: Рост-ъш търа дид-ъм,

қабат- қабат гушт гъръфт-ъм (Х).

Силсилаи

фразеологизмҳои синонимии **маст шидан, зъмина ай осмун фарқ нақадан, бод гъръфтан, ҳиҷ қаса ба лав нагъръфтан, ҳеҷ ки ба арзи лави ура набъдан**, ки маънои худбинӣ ва мағрур шуданро ифода мекунанд дар лаҳҷаҳои номбурда хеле зиёд серистеъмол ҳастанд. Дар ин силсилаи муродифоти фразеологӣ **зъмина ай осмун фарқ нақадан** аз ҷиҳати мавқеи истеъмолӣ тафовут дорад.

Таъбири мазкур дар забони соқинони шимол ва ҷануби Кӯлоб серистеъмолтар буда, таркиби он устувору тағйирнаёбанда аст ва ҷаззобияти ифода зиёдтар, қавитар ба назар мерасад. Вожаҳои таркиби таъбири боло муносибати антонимӣ гирифта, суҳанро гуногунранг ва маъноӣ онро пурқуввату нишонрас гардонданд. Ами бачай тъ маст шидас, иҷ қаса **балав намегира** (ҷ.К). Медун-ъм, ки иҷ қас **ба арз-ъ лави тъ-ра** байд намега (Пор). Иқа **маст наша**, ки охи **паст мешай** (Шуг). Як гурӯҳи дигари таъбирҳои синонимие, ки маъноӣ ноумедӣ, дилхунукӣ, пазмон шудан, касеро азобу ранҷ доданро ифода мекунанд, дар лаҳҷа қам нестанд. Онҳо ҳам бо ҷилоҳои маъноӣ худ дар лаҳҷаҳои мазкур мавқеъ доранд ва соҳибони лаҳҷа дар муошират ва гуфтугӯ аз онҳо самаранок истифода мекунанд. Таъбирҳои **нозен шидан, нофор шидан, ҳиҷ ов сара нашустан, ба алво гуфтан данът** (даҳонат) **шърин нашудан, дъл ях қадан, дълшиқаста шидан, дъл бундан, ба сар ови хънък рехтан, дъл-ъш хънък шидан, тарбъз ай бағал ғалтидан, дъл ру гашан, дъл бундан** ба маъноӣ аз қасе ноумед шудан ё барор нагирифтани қору фаъолият дар забони соҳибони лаҳҷа қорбасти мешавад. Дуруст аст, ки таъбирҳои боло дар нутқ ва муошират он қадар фаъол набошанд ҳам, гоҳо дар гуфтугӯ ва муошират воҷеҳдоранд: Ай гапои гуфтаи ата-м нозен шид-ъм(Ш) . Ай гап-ой мъ нофор шава ам, мъ гап-о-ма мегум.(Хов) Беда (биё) бъгум-ът, ки баъди рафтани-ът як афта пас пъшаймун мешай, неки дига иҷ **ов сар-га намеша(Й)**.

Ҳамин тариқ, муродифҳои фразеологӣ дар лаҳҷаҳои минтақаи Кӯлоб, алаҳқусус дар ғӯйишҳои мардуми Шӯрообод, Роғ, Тағнов, Даштиҷум, Муминобод, Ховалинг, Сарихосор, Ёҳсу, Саричашма, Ховалинг, Сарихосор, Давлатобод, Доғистон ва ҳоказо хеле зиёд дар истеъмоли мардум қарор доранд.

Вариантнокии воҳидҳои фразеологӣ. Дар лаҳҷаҳои мавриди назар ҳангоми муомиларо муошират баъзе фразеологизмҳо дар як намуд дучор шаванд, фразеологизмҳои дигар шакли худро тағйир медиҳанд: **Ай ҷаҳл гашт, ай қаҳр фърумад, қаҳраш пъхт, нарезондавъ начъкунда, нарҳи сабзию пиёзро напурсида** ва монанди инҳо. Ҳамин гуногунрангии шаклҳои лексикӣ грамматикӣ воҳидҳои фразеологӣ дар забоншиносӣ гуна (вариантҳои фразеологӣ) ном дорад. Вариантноки-тағйирёбии шакли қалима гуфтан аст. Мисли ҳамин воҳидҳои фразеологӣ бо тағйир ёфтани шаклашон низ мақоми вариантнокии худро дар ҳамаи ҳолатҳо нигоҳ медорад. Вариантҳои фразеологӣ чунин ибораҳоеанд, ки аз ҷиҳати таркиби лексикӣ грамматикӣ фарқ дошта, аз нигоҳи образнокӣ дар як сатҳ қарор доранд. Дар ин ҳолат маъноӣ умумии таъбирҳо нигоҳ дошта мешавад. Муродифҳои фразеологӣ бошанд, мисли вариантҳо маъноӣ умумӣ дошта, ба воситаи қалимаҳои гуногун ташаккул меёбанд. Ҳар қадар ки воҳидҳои фразеологӣ вариантҳои зиёд дошта бошанд, ҳамон қадар аз ҷиҳати ифодаи маъноӣ маҷозӣ ва рангорангии ифода пурзӯртаранд.

Вариантҳои фразеологӣ забони тоҷикиро аз рӯйи ихтисоршавии овозҳо дар

калимаҳо, ҷойивазкунии калимаҳо ба гурӯҳҳои мухталиф ҷудо намудан мумкин аст. Дар лаҳҷаи мавриди назар вариантҳои фразеологиро дар се намуд дучор кардем. Вариантҳои фразеологии фонетикӣ, грамматикӣ ва лексикӣ.

1.Вариантҳои фразеологии фонетикӣ. Ин навъи фразеологизмҳо аз рӯи таркиби овозии ҷузъҳои дохилиашон тафовут доранд. Ҷузъҳои онҳо тағйиротҳои муайяни овозиро аз сар мегузaronанд ва дар натиҷа шакли дигари фразеологизмҳо арзи ҳастӣ менамоянд. Аз рӯи нишонаҳои фонетикӣ, дигаршавӣ ва афтидани овозҳо, дар таркиби ҷузъҳои воҳидҳои фразеологӣ пайдо мешавад.: **кълух шидан-кулух шудан** (аз тарс шах шуда мондан), **лава тайи дандун кан- лава таги дандон қадан**(барои иҷрои қор саъю кӯшиш ба харҷ додан), **оталахур кан-атолахър қадан** (задан, кӯфтан, маҷрӯҳ намудан), **гуру чув кан-гуру чуб қадан**(ҷасадро ба хок супоридан),**да дъст зан- дар дъст задан**(дастгир шудан , ба даст афтодан), **гардан қач кан- гардана қач қадан** (аз қасе чизе талабидан, ё чизе хоستان), **навси бад –нафси бад, зункута шидан- зъвонкута шийан** ва ғайра.

2. Вариантҳои грамматикӣ Вариантҳои грамматикӣ аз рӯи таркиби сарфу наҳви ҷузъҳои дохилиашон шинохта мешаванд. Онҳо дар натиҷаи ҷойивазкунии ҳиссаҳои нутқ, ба ҷойи як пешоянд омадани пешоянди дигар, аз рӯи муносибати субъективӣ-предикативӣ, аз рӯи категорияҳо ва хусусияти грамматикӣ феъл аз ҳамдигар фарқ мекунанд: **вахту бевахт омадан- вахту новахт умадан**(ташрифи бемаҳал), **гапа ба гӯш гъръфтан- гапа ишъ гӯш қадан**(ба сухани қасе аҳамият додан), **сорхуна** (дастархонро) **руфтан-дастархона холӣ қадан** (тамоми анвои дастархонро нӯши қон қардан), **қасалманд шидан-қасалҷоп шидан**, (ишора ба бемории на он қадар вазнин) ва ҳоказо.

3.Вариантҳои фразеологии лексикӣ. Ин навъи вариантҳои фразеологӣ аз рӯи таркиби ҷузъҳои тафовут фарқ дошта, бо тавассути дигар шудани калимаҳои таркибашон тафовут доранд:**ба қала гъръфтан- ба гардан гъръфтан** (барои иҷрои қору фаъолият ўҳдадор шудан), **ба қърта қайқ дърумадан- ба остин қайқ дърумадан**(безобита шудан, бесаранҷом шудан) **дъ пора дар йаг муза андохтан- дъ пора дар яг муза тьқундан** (дар сухани гуфтаи худ истодагарӣ намудан) ва ҳоказо.

Як қисмати муайяни воҳидҳои фразеологӣ дар лаҳҷаи шимоли Қӯлоб аз лаҳҷаҳои шарқу ҷанубии ин минтақа тафовут доранд. Воҳидҳои фразеологӣ мақоми вариантнокӣ худро, ҳатто дар ҳолатҳои, ки як-ду ҷузъи онҳо ба тағйирот дучор мегардад, ё ҷузъҳои нав илова мешавад, ё яке аз ҷузъҳо меафтад, нигоҳ медоранд. Масалан, рехтаи фразеологии **ба назар нағрифттан**-ро мегирем. Дар лаҳҷаи ҷануби ин мавзъ дар шакли **балав нағръфтан** истеъмол мешавад, дар шимол бошад **мардум** ин таъбирро бо ибораи феълии **писанд нақардан** ифода менамояд. Инчунин маънои **дилгир шудан аз қоре ё фаъолияте** дар лаҳҷаҳои шимол, ҷануб, шарқ ва ғарби Қулоб ба воситаи фразеологизмҳои **афсала пир шудан, авсалаи қор надоштан, авсала гъръфтан** инъикос қарда мешавад: **Одами пасттамға - одами пастфитрат** (одами ҳиллагар, нобакор), **пардаи рӯ дърид- рум сухт** (дар пеши дӯстон ва рафиқон дар хиҷолат мондан), **дар гав (гап) ҷушидаги-дар гав усто** (одаме, ки бисёр мелақад, пургӯй, серҷоғ), **ай гав мондан-ай даҳан мундан** (ишора ба беморе, ки дар талвосаи марг аст ва аз гап задан мемонад) ва монанди инҳо.

Вариантҳои фразеологии ҳамқолиб . Чунин воҳиди грамматикӣ чун муродифи вожа ё ибораи алоҳида, сарфи назар аз таркиби худ, як мафҳум ё як фикри

тамомшударо ифода менамоянд, вариантҳои фразеологӣ ҳамқолиб меноманд.

Бояд қайд кард, ки дар забоншиносии тоҷик перомуни вариантҳои фразеологӣ ҳамқолиб тадқиқотҳо ниҳоят каманд. Баъзан олимони ва пажӯҳишгарон ҳангоми таҳлили паҳлӯҳои мухталифи фразеология аз ин наъми вариантҳои фразеологӣ ёдовар мешаванд. Дар вариантҳои фразеологӣ ҳамқолиб чузъҳо аз рӯи шакл якхела буда, дар муодили (қолиби) дуҷумла шумораи чузъҳо кам ё зиёд мешавад. Дар ин маврид калимаҳои изофаи метавонанд дар аввал ё дар мобайни ҷумла биёянд: **кор барор гъръфт-кор тамоман барор нагъръфт**, (номади кор)дам **гъръфтан-камтарак дам гъръфтан** (истироҳат кардан), **яг қад парид-ай ҷо-ш яг қад парид** (тарсидан), **сҳбат қур гъръфт-сҳбат дар хуна қур гъръфт**(сҳбати самимии наздикону пайвандон дар хона), **қора лой қадан-қори яг бечора-ра лой қадан** (қасеро, ё бечораеро ба тухмат гирифта намудан), **ваҳт надоштан- ваҳти сарҳорӣ надоштан** (ин ибора ба сарҳорӣ шахс далолат мекунад) ва ғайраҳо. Вариантҳои фразеологӣ ҳамқолиб аз рӯи ифодаи маъно дар гуфтаи ин мардум ду хел ба назар мерасад: 1. Воҳидҳои фразеологӣ, ки маънои умумии таъбир ба маънои чузъҳои таркибии он қаробати маъно ҳис карда мешавад: **ваҳт расидан-ваҳти мурдан расидан/ваҳти зангири расидан** (фаро расидани аёми сарсонӣ сарҳорӣ), **сарпо бурдан –сарпоӣ арус-а бурдан** (бурдани ҷиҳози арус), **таӣ ов қадан-таӣ ови хънък қадан** (оббозӣ кардан бо оби хунук) **товун додан- товун зарара додан** (товун зарари расондари ҷаброн намудан), **хъш надоштан-хъш дар сар надоштан** (қувват надоштан; фаромӯшотир шудан) **сағори наҷак- сағи қанҷикворӣ наҷак, ҷигар-ъм суҳт- ҷигар-ъм ба ть суҳт** ва ғайраҳо аз қабиле он воҳидҳои фразеологӣанд, ки аз тарафи соҳибони лаҳҷа тафсир дода шуда, дар ҷумла барои тавсеаи маъно хизмат мекунанд.

Як қисмати муайяни вариантҳои фразеологӣ мавриди назар дар лаҳҷаи мазкур дар гардишанд, ки ба маънои чузъҳои дохили ибора, ё ҷумла умумияти маъно надоранд. Маънои умумии вариантҳои фразеологӣ аз калимаҳои дохилии он фаҳмидан қорест мушкил:

сѐмб-ѐш зѐмин-а намебина- сѐмб-ѐш не шавѐ не руз зѐмин-а намебина (шабу рӯз қору меҳнат кардан), **сарпечи сар шийан-сарпечи сари мо шийан**(қасеро азобу ранҷ додан), **гура суҳтан-гуръ қиѐмата суҳтан** (гуноҳе содир намудан), **ба осмун вардоштан- ба осмуни ҳафтѐм-а вардоштан**(қасеро аз ҳад зиёд таърифу тавсиф намудан), **сар-ш-а хурд - сари ата-вѐ оча-ш-а хурд** (киноя ба фарзандест, ки волидонаш дар ғаму фироқи ѐ чон ба ҷаббор супориданд), **бѐрут-о-ш-а тавар намебра – бѐрут-о-ш-а тавари тез ни намебра** (ишора ба шахси аз ҳад зиёд мағрур), ва монанди инҳо. Устуворию мучазбаѐнӣ ва образнокӣ дар ибораҳои номбурда нисбат ба ибораҳои гурӯҳи яқум дар пояи баланд меистанд. **Воҳидҳои фразеологӣ зидмаъно**. Воҳидҳои фразеологӣ зидмаъно дар лаҳҷаҳои минтақаи Қӯлоб ба таври фаровон дар истеъмоли мардум қарор доранд. Воҳидҳои фразеологӣ зидмаъно гуфта қалима ва таркибҳоеро мегӯянд, ки мазмунҳои маҷозӣ гирифта, маъно ва мафҳумҳои ба ҳам хилофро ифода менамоянд ва бо ин роҳ барои ба ҳадаф расидани марому мақсад, нияти гуянда хизмат мекунанд.

Аз рӯи маводи дар даст доштаи мо чунин ҳуқм кардан мерасад, ки воҳидҳои фразеологӣ антонимӣ дар гуфтаи мардуми ҷанубии минтақаи Қӯлоб ба таври фаровон ба назар мерасанд: **шавѐ рӯз** (доимо, ҳама вақт): **мурданѐ зѐнда** шидан (дар

хичолат мондан.): **саривъ вега**(хама вақт): **хъди-ра ай вегуна фарқ нақадан** (1. Аз ҳад зиёд маст будан. 2. Худро аз ҳама боло гирифтан): **сърхи-ш ба съфеди-ш бозӣ қадан** (зебо, соҳибчамол будан) ва ғайраҳо. Ибораҳои фразеологӣ, ки ҷузъҳои таркиби он бештар ба вазифаи исм, сифат ва феъл меоянд, бештар хусусияти зидмаъноӣ мегиранд: **Ба осмун вардоштан** (аз ҳад зиёд таърифу тавсиф кардан), - **ба зъмин задан** (қадр нақардани хизмати касе), **дъл ов хурдан** (ба мурод расидан) - **дъл хун шидан** (барои ба коми дил расидан азобу ранҷ кашидан), **дългарм шидан** (рӯҳбаланд шудан, барои иҷрои коре аз сидқи дил кӯшиш намудан) – **дълхънък шидан** (рӯҳафта, ноумед ва маъюс шудан), ва ғайра.

Бояд қайд кард, ки ду ҷуфти охири фразеологизмҳои антонимӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик низ воқеъурд. Вале ҳар кадоми онҳо дар ғӯйишҳои мардуми Кӯлоб тобишҳои гуногуни маъноиву услубӣ мегиранд. Таъбирҳои антонимии **одамгарӣ қадан** (ба касе раҳм намудан, гузашт кардан) - **ай одамгарӣ бъруман** (раҳму шавкат надоштан), **саръ каловара ёфтган**- (чигили ягон воқеаро кушодан) – **саръ каловара гум қадан** (сабаби рӯй додани ҳодисаро наёфтган),

Шумораи хеле зиёди фразеологизмҳои зидмаъноӣ таъбирҳои ташкил медиҳанд, ки ба маъноӣ умумӣ мазмуну мундариҷаи хилоф доранд: **Хъдо ниға-т бърора** (худо ниғаҳбонат) - **хъдо чун-та бърора** (мурда рав), **чъшъм воз қад** (ба дунё омад) – **пош-а дърроз қад** (аз дунё реҳлат кард), **паша пар намезана** (орому соқит) – **хуна-ра ба сар-ъш уч қад** (мағал, шӯру ғавғо) ва ғайраҳо.

Фразеологизмҳои зидмаъноӣ дар боло зикршуда дар забон ва муоширати соҳибони лаҳҷа хеле фаровон дар гардишанд. Аз мазмуну мундариҷаи онҳо бараъло намудор аст, ки дар аксар мавридҳо ин таъбирҳо дар таркиби худ ҷузъҳои якхела дошта, дар ғӯйишҳои мардуми ин ҷо маъноҳои муҳолифро қабул мекунанд.

Воҳидҳои фразеологии омонимӣ.Ин таъбирҳо мисли ибораҳои фразеологии сермаъно ба назар мерасанд ва метавонанд ду ва зиёда маъноҳои гуногунро ифода намоянд. Вале бо баъзе хусусиятҳои фардии худ аз воҳидҳои фразеологии сермаъно тафовут доранд. Дар байни ибораҳои фразеологии сермаъно умумияти маъноӣ эҳсос карда мешавад. Маъноҳои касб кардаи ибораҳои мавриди назар бошад, дар асоси маҷоз рехта шуда аз ҳамдигар хеле дур мераванд. Ба ибораи дигар, чунин фразеологизмҳо тасодуфан бо ҳам монанд мешаванд. Воҳиди фразеологии «**дъст гъръфган**» ба ғайри маъноӣ аслӣ-воҳӯрӣ кардан: «Биё дъстота бърорем», боз ду маъноиро ифода мекунад: 1. касеро дастгирӣ кардан, ба касе ёрӣ додан: **Йаг бечора-ра дъст-ша бърорӣ**, савоб мегирӣ(Т). 2. Ба касе ҷангу ҷанҷол кардан: **Озир мийом дъст-ът мегир-ъм, ра-т-а гум мекънӣ** (Т). Чи хеле мебинем, маъноҳои ифода кардаи фразеологизми мазкур чунон аз ҳам дур воқеъ гаштааст, ки онҳо бо ҳам умумияти маъноӣ надошта, маъноӣ бо ҳам зидро ифода кардаанд. Боз якчанд ибораи фразеологии дигарро аз назар мегузаронем: Воҳиди фразеологии «**шава ай рӯз фарқ нақардан**» дар аксар мавридҳо дар нутқ дар шакли ҷумла омада, ифодагари ду маъноӣ:

1. Мағрур шудан, ҳавобаланд будан: **Кури Шомад масте шидас, ки шави ай рӯз фарқ намеқна.** 2. Бо таъсири шароб аз ҳад зиёд маст шудан: **Да-т-а (падаратро) дид-ъм, амиқа (хамин қадар) пийоне аст, ки шави ай рӯз фарқ намеқад (II).** Воҳидҳои фразеологии **маст шидан** ҳам, ҳамин ду маъноӣ зикр шударо ифода карда, ба ҷумлаи **шава ай рӯз фарқ нақардан** ҳаммаъно гардида муродиф мешавад. Фразеологизми «**чун қандан**» низ ду маъноӣ далолат мекунад: 1. Кори пурмашаққатро иҷро кардан: **Шавъ рӯз чун мекан-ъм, ҳичи рӯз-ъм ба хъшӣ намеғзара (M).** 2. Ҷон ба ҷаббор супоридан:

Касалий ним соат **чун кандъ** баъд чун-ъш бърумад. (Н) Воҳидҳои фразеологии омонимӣ дар ифодаи маъноҳои гуногун дар лаҳҷаи мазкур меоянд, ки ин аз бою рангин будани таркиби луғавии лаҳҷаҳои минтақавӣ Кӯлоб гувоҳӣ медиҳанд.

Воҳидҳои фразеологии сермаъно. Дар таркиби луғавии забони адабии ҳозираи тоҷик аксари воҳидҳои фразеологии сермаъно ҳангоми истеъмоли дар нутқи соҳибони лаҳҷа бо тобишҳои гуногуни маъноӣ фарқ карда меистанд. Забоншиноси шинохта М. Муҳаммадиев дар бораи калимаҳои сермаъно чунин изҳори ақида мекунад: «Ҷиҳати муҳими калимаҳои сермаъно он аст, ки паҳлӯҳои мухталифи ҳодисаҳои воқеиро дар шакли як калима инъикос менамоянд, ки маъноҳои он аз нигоҳи маъно бо ҳам алоқаманданд» [13.22-23].

Воҳидҳои фразеологии сермаъно дар забони гуфтугӯ ва муоширати мардуми водии Кӯлоб хеле фаровон дар истеъмоли мардум қарор доранд. Воҳидҳои фразеологии сермаъно дар лаҳҷаҳои номбурда ба ду гурӯҳ ҷудо намудан ба мақсад мувофиқ аст:

1. Воҳидҳои фразеологии, ки ду маъноро ифода мекунанд.
2. Воҳидҳои фразеологии, ки аз ду ва ё зиёда маъноҳоро касб намуданд.

Хусусиятҳои маъноиву шаклӣ ва таркиби таъбирҳои гурӯҳи аввалро ба назар гирифта, мо онҳоро ба чунин гурӯҳҳо тасниф намудем.

А). Ба гурӯҳи аввал фразеологизмҳои дохил мешаванд, ки ҷузъҳои таркиби он дар алоқаи изофӣ омада, дар вазъият ва ҳолатҳои гуногун маъноҳои нав қабул менамоянд ва яке ҳамчун муайяншаванда ба худ муайянкунанда қабул мекунад. Онҳо дар ин маврид сермаъноӣ зоҳир менамоянд. Ибораи фразеологии «**саги халғир**» бар ифодаи ду маъно меоянд: маънои аввалаш – **саги газанда** дар ифодаи маънои дуҷумла ибораи мазкур маънои маҷозӣ гирифта ба **одами хиёнаткор ва моҷароҷӯ** ишора мекунад.

Сифати «**қоқ**», ки маъноаш дар забони адабӣ – «**хушк**» аст, дар таркиби ибораҳои гуногуншакли фразеологӣ маънои маҷозӣ касб намуда, хусусияти сермаъноӣ зоҳир менамоянд. Масалан, ибораи фразеологии «**сарӣ қоқ**» - шахси танҳо, муҷаррадро ифода мекунад: Раҷаби Лайло то охири ҷумра-ъш як сарӣ қоқ-ъш қати зиндагӣ қада гашт (Т): Биё зан бегӣ, ба и сарӣ қоқ-ът қатӣ чӯко мекӯнӣ, охӣ (Ҷам). Ибораи «**дъсторхунӣ қоқ**» ифодагари маънои дастархони ҳолӣ буда, мавқеи ба худ ҳосил истеъмоли доранд: Дъстархон-ъш ҳиҷ чӣ надошт, йаг дъстархони қоқ-ъ воқ (Ш). Таъбири «**дъсти қоқ**» - дастӣ ҳолӣ бе ягон дастовез ба меҳмонӣ, ё ба ҷое рафтадро мефаҳмонад. Ибораи «**одами қоқ**» бошад шахси харобу лоғарро далолат мекунад: И одами қоқ дар Анҷири зиндагӣ мекна-въ Валии қоқ-ъш меган (Анҷ).

Б). Ба ин гуруҳ воҳидҳои фразеологии феълие дохил мешаванд, ки нисбат ба ибораҳои фразеологии изофӣ маъноҳои зиёдтарро дар бар гирифта, худуди истеъмолиашон низ васеъ мебошанд. Ибораҳои **қулт қадан** (нӯшидан, сабру таҳаммул қадан), **дид қадан** (ба нишон гирифтани; интиҳоб намудан), **сар қадан** (ба қоре оғоз бахшидан; ба боло баромадан), **сухта гъръфтани** (дард қадан; аз интизорӣ бегоҳат шудан), **по-ш-а қашидан** (рафтуомадро бас қадан; қон додан), **қоида қадан** – **даромад гирифтани; қоида қадан** (аз таъсири дору шифо ёфтани), гап задан (сӯхбат қадан; хостгорӣ намудан), **гап қадан** (суханчи қадан; тӯҳмат қадан), **хавар нашидан** (беҳабар мондан; ногаҳон фавтидан), **қал қадан** (сарро бо теғ тарошидан; шоху панҷаи дарахтро буридан) ва ғайра.

2. Воҳидҳои фразеологии, ки аз се ва ё зиёда маъноҳоро касб намудаанд. Ба гурӯҳи дуҷумла воҳидҳои фразеологии феълиро дохил намудем, ки аз се зиёд маъноҳои

мухталифро ифода менамоянд. Ибораи фразеологии «**дам гъръфтан**» дар нутқи соҳибони лаҳча се маъноро ифода мекунад: 1. Нафас рост қадан: биё, амиҷа камтар дам бьгирем; 2. Танаффус намудан: дъравгаро дар тай тут дам гъръфтайсон; 3. Истироҳат ва табобат қардан: дар курорт дам гъръфтем. Ибораи фразеологии «**ҷафо қашидан**» низ се маъниро далолат мекунад: 1. Озор ёфтан: бьсйо ҷафо-ш қашидем; 2. Тарбия додан: ай дьсолаги-ш ҷафо қашидем; 3. Нигоҳубин қардан: баъди бандаги қадани ата-м амаки-м мо-ра ҷафо қашид. Таъбирҳои зерин ҳам се маъноро дар худ ғунҷоиш доданд: **Дам қадан** 1. Фарбеҳ шудан, 2. Хондани оятҳои Қуръони Карим дар бистари бемор барои шифо ёфтан аз маризӣ, 3. Аз ҳаво пур қардани чизе, **фърӯ рафтан** 1. Афтидани бино; 2. Хоб қардан; 3. Фавтидан: **тънък шидан** 1. Пароканда шудан; 2. Дар ҳолати беҳушӣ будан; 3. Ба ҳалокат расидан: **Кори касеро буд қадан** : 1. Дасти касеро гирифтани, Ба касе ёрӣ расондан; 2. Қатл намудан; 3. Таҷовуз намудан; **Чи навъе ки мебинем, дар лаҳҷаи фавқуззир** ибора ва ҷумлаҳои ҳамшакл ва таркиби овозиашон бо ҳам монанд дучор мешаванд, ки барои ифодаи як маъно дар лаҳҷаҳои минтақаи Кӯлоб воҳидҳои фразеологии зиёде қорбасти шуда, дар нутқи соҳибони лаҳча нақши бориз доранд.

Боби 4. Воҳидҳои фразеологӣ бо вожаҳои соматӣ. Дар забоншиносӣ воҳидҳои фразеологӣ, ки ҷузъи асосии онҳо калимаҳои ифодагари номи узвҳои бадани инсон қарор доранд, фразеологияи соматӣ ном мебаранд. Фразеологияи соматӣ яке аз қисматҳои шавқовари фразеология, ҳамчун қисмати муҳими забоншиносӣ махсуб мешаванд. Перомунӣ фразеологияи соматӣ забоншинос Н. Ш. Раҳмонова таҳти унвони “Воҳидҳои фразеологии соматӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва русӣ” таҳқиқоте анҷом додааст. Дар ин рисола муаллиф нақш ва мавқеи номҳои узви бадани инсонро дар таркиби воҳидҳои фразеологӣ нишон дода, баъзе хусусиятҳои фардии онҳоро дар забонҳои тоҷикӣ ва русӣ мавриди муқоиса қарор дода, аз онҳо ҳулосаи дурусти илмӣ баровадааст (16, 22).

Муҳаққиқи “Забон ва услуби повести “Одина” - и устод С. Айнӣ Х. Ҳусейнов хангоми таҳқиқи забон ва услуби повести мазкур роҷеъ ба воҳидҳои фразеологӣ маълумот дода, чунин менависад. “Дар таркиби ибораҳои фразеологии рехта номи узвҳои бадани инсон: **дил, чашм, дьст, сар, гӯш, бинӣ** ва ғайраҳо нақши муҳим доранд. Аз рӯи ифодаи мақсад дар матн ибораҳои фразеологӣ ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд: 1. Агар дар таркиби онҳо дар ҷузъи аввал узвҳои бадани инсонӣ: чашм, сар, даст, пой, димоғ, дил ва ғайра бошанд, онҳо бештар барои ифодаи ҳолат хизмат мекунад: “дил бой дод”-гарсид, “димоғаш сӯхт”-хафа шуд, “чашмаш афтид”-дид. 2. Агар таркиби чунин ибораҳо аз дигар хел (кадом хел (?) – Г.Н.) калимаҳо иборат бошад (“чанг аз осмон овардан”-барбод додан, нобуд қардан; “лаганбардорӣ қардан”-пора додан, хушомад задан”) бештар барои ифодаи амал қор фармуда мешавад” [20-86]. Доир ба ин иқтибос ҳаминро қайд қардан лозим меояд, ки фразеологизмҳои бо узвҳои бадани инсон созмонёфта барои ифодаи танҳо ҳолат не, балки амалу вазъиятро низ далолат намуда, хусусияти предикативӣ доранд: **Даст дар почьки бинӣ омадан** (бе дастовез ба хонаи дӯсти худ рафтан), **лаҷомашро дар дасти худ нигоҳ доштан** (касеро ба зери итоати худ даровардан), **дасти ов доштан** (оббозӣ қарда тавонистан), **сар задан** (қурбонӣ қардани ҳайвон; куштан, қатл қардан), **сар пеш қардан** (ба аёдати бемор рафтан), **сари фарзанд рафтан** (фавтидани зан хангоми таваллуд), **саръм-дълъм шидан** (ҳомиладор шудан) ва ғайра. Пас, чунин табақабандии забоншинос заминаи илмӣ надошта, кӯшиши беҳуда беш нест.

Дар лаҳҷаҳои ҷанубии забони тоҷикӣ, аз ҷумла дар ғӯйиши мардуми минтақаи Кӯлоб, таъбирҳои дучор намудан мумкин аст, ба ғурӯҳои ҷудоғонаи луғавӣ иртибот дошта, ба соҳаҳои гуногуни рӯзгори мо дахл дорад. Аз ин рӯ, онҳо амалиётҳои муҳталифи мардумро дар худ инъикос менамоянд. Дар фразеологизмҳои соматӣ ҷузъи асосӣ воҳидҳои луғавии ифодакунандаи номи аъзои бадани инсон – «дил», «ғӯш», «чашм», «дахон», «даст», «рӯй» ва амсоли инҳо хеле зиёданд. Таносуби калимаҳои соматӣ дар лаҳҷаҳои мавриди назар чунин аст: вожаи “дил”- 92, дахан-86, - сар 81, чашм-72, рӯй-64, забон-56 гуш-35, бинӣ-15 ва ғайра. Дар лаҳҷаи мавриди назар дар таркиби фразеологияи соматӣ яке аз ҷузъҳо аз исмҳои ифодакунандаи узвҳои бадани инсон(дил, чашм, чигар, лаб, абрӯ, пой) бошад, ҷузъи дигари онҳо одатан аз сифат иборат мешавад: **дили сия, димоғи сухтагӣ, пойи қач, абруи камон, чашми чор** ва ғайра. Дар ибораи «**димоғи сухтагӣ**» ҷузъи дуюм на аз сифат, балки аз сифати феълӣ ташкил шудааст. Азбаски таъбирҳои номбурда маънои яқлухт доранд, онҳо ба қисматҳои алоҳидаи семантикӣ ҷудо намешаванд. Аз ҳамин ҷиҳат агар онҳо дар таркиби ҷумла биёянд, як аъзои ҷумла шуморида мешаванд.

Ҳоло мо воҳидҳои луғавии ифодагари номи аъзои бадани инсонро, ки дар таркиби ибораҳои фразеологӣ омада, дар ифодаи образнок ва пуробуранги гуфтор мавқеи муҳим доранд, мавриди муҳокима қарор медиҳем.

Воҳидҳои фразеологӣ бо вожаи «дъл». Вожаи дъл (дил) узви асосии бадани инсон буда, фаъолияти тамоми аъзои биологияи инсон ба дил вобастааст. Аз ин рӯ, дар лаҳҷаҳои мазкур фразеологизмҳои зиёдеро воҳӯрдан мумкин аст, ки дар таркиби худ воҳиди луғавии «дил»(дъл) доранд. Ин навъи воҳидҳои фразеологӣ дар ифодаи маъноҳои гуногун ба қор мераванд. Аксари ин ибораҳо рехта буда, ба шахс нигаронида мешавад ва онҳо устувору ивазнашавандаанд: **дъл сухтан** (ба қасе раҳму шафқат зоҳир намудан), **дъл хостан** (майлу хоҳиш доштан, маъқул шудани қор ё фаъолияти), **дълу гурда доштан** (қиноя аз марди далеру ҷасур), **дълӣ қасеро доништан** (аз нияти қасе оғоҳ будан, майлу хоҳиши қасеро фаҳмидан), **дълӣ қасеро обу адо қадан** (дар ташвиш монандан, азобу ранҷ додан) ва монанди инҳо. Як хусусияти муҳими ибораҳои мазкур дар он аст, онҳо бар хилофи ибораҳои ташбеҳии фразеологӣ ҷузъҳои таркибии онҳо дар алоқаи изофӣ қам дучор мешавад, ба ҷуз аз (дълӣ соф, дълӣ ранҷур). Ибораҳои боқимонда дар алоқаи вобастагӣ ҳамоҳангӣ меоянд: **дъл-а ба ҳеҷ ҷо набурдан** (аз қасе гумонбар нашудан), **дъл-а даф задан** (хурсандӣ қардан), **дъл додан** (ошиқ шудан, меҳр бастан ба қасе, қасеро дуст доштан), **дъл авас қадан** (қизеро хостан, моил ва иштиёқманд шудан, дидори қасеро орзӯ намудан), **дъл лат хӯрдан** (ба ҳоли қасе раҳм қардан) ва амсоли инҳо.

Воҳидҳои фразеологӣ бо вожаи “сар”. Воҳиди луғавии «сар» ҳам дар забони адабӣ ва ҳам дар лаҳҷаҳо маънои маҷозӣ қасб қарда, ба маъноҳои гуногун истеъмоли шуда, ҳамоҳангӣ қалимаи сермаъно хеле фаъол аст. Пеш аз ҳама, ин қалима ба қисми болоии ҳар предмет ишора менамояд, ҷунки вай дар қисмати болоии бадани инсон ҷойгир аст: **қари қӯх, қари дастархон, қари миз, қари дарахт**; оғоз аввал, ибтидои ҷойгиршавии ашӯро далолат мекунад: **қари бозор**; Саҳми вожаи «сар» дар ташаккули воҳидҳои фразеологияи сермаъно назаррас аст. Воҳидҳои фразеологияи бо вожаи мазкур инкишофёфта аз нигоҳи мазмуну муҳтаво ва сохторашон як хел нестанд. Онҳо дар лаҳҷаи мазкур ҳам дар шакли ибораи изофӣ (вобастаҳои фразеологӣ) ва ҳам дар шакли воҳидҳои фразеологияи феълӣ дучор мешаванд:

1. Дар шакли вобастаҳои фразеологӣ калимаҳо яке ба дигаре вобаста шуда, дар дохили ибораи ҷузъи асосӣ ба худ муайянкунанда қабул менамояд, Дар ин маврид ҷузъҳо бо ҳамдигар ба воситаи бандҳои изофӣ алоқаманд мешаванд. **сари роҳ** (назди роҳ), **сари кӯча** (саршавии кӯча), **сари чашма** (болои чашма), **сари қабр** (назди қабр), **сари афтов** (пагоҳии барвақт, мавриди тулӯи офтоб), **сари дегдун** (болои оташдон), **сари хирман** (назди хирман), **сари сафар** (вақти сафар), **сари бод** (даррав, дархол), **сари рӯхсора** (рӯй, чеҳра, афту андом), **сари чорраҳа** (саршавии чорраҳа), **сари қуш** (қароргоҳи ҷӯпонон), **сари сафил болои девор** ва ҳоказо омада, як мафҳумро ифода менамоянд.

2. Гурӯҳи дуҷуми воҳидҳои фразеологӣ бо калимаи «сар» созмонёфта, хусусияти предикативӣ (хабарӣ) дошта, дар қолиби воҳиди фразеологӣ феълӣ меоянд: **сар вардоштан** (муқобил баромадан), **сар гъръфтан** (тир ба нишон нарасидан), **сар задан** (қурбонӣ кардани ҳайвон; қуштан, қатл кардан), **раи кора ёфтан // сари кора ёфтан** (кори мушкилро ба итмом расондан), **сар пеш кардан** (ба аёдати бемор рафтан), **сар-ъм дъл-ъм шидан** (ҳомила шудан), **сари тарс надоштан** (аз касе натарсидан, наҳаросидан), **сари фарзанд рафтан** (ҳангоми таваллуд ба ҳалокат расидани модар), **сари сърфа баровардан** (маросимест, ки арусро ба кори хонаи домод шинос менамоянд) ва ғайра.

Таъбирҳо бо вожаи «чъшъм \\\ чашъм»: **тайи чашъм (чъшм) қадан** (ба касе ё чизе таваҷҷӯҳ зоҳир намудан), **чъшъм-а ов додан** (соҳибҷамоле ё лоларухеро наззора кардан), **ба як чъшъм ниго қадан** (ба ҳама баробар эътибор додан), **чъшм ала қадан** (дар ғазаб шудан, бо қаҳру ғазаб нигаристан), **чъшм тез қадан** (бо умед нигаристан, интизор шудан), **ба чъшми касе дидан** (мувофиқи назари касе ба чизе муносибат кардан), **чъшми хат доштан** (савод доштан, саводнок будан), **ай чъшъм алов паридан** (беҳад дарғазаб шудан), **чъш-ъм чок шудан** (чашмро қалон қушодан), **ба яг чъшм дидан** (ба ҳама баробар муносибат намудан) **куки чъшъм қанда шидан** (беҳад мунтазир шудан), **чъшъм-а пеши хъдӣ гъръфтан** (ба занҳои бегона аҳмият надодан, онҳоро нигоҳ накардан), **чашъми зоғвори сийа** (чашмони қалони сиёҳи мафтункунанда), **чъшъми масти хов** (ғалаба кардани хоб), **чъшъм шъкоф қадан** (ба касе ё ба чизе бодикқат нигоҳ кардан), **чъшъм наҷъқидан** (хоб накардан), **чъшъм бозӣ қадан** (чизеро пайҳас кардан, ҳис намудан), **чъшъм воз қадан \\\ чъшъм шъқойдан** (ба дунё омадан, таваллуд шудан) ва монанди онҳо.

Воҳидҳои фразеологӣ бо калимаи «рӯ» (рӯй): **рӯ дар гъръфтан** (аз амал ё кардаи худ пушаймон шуда, шарм доштан), **руйи китоб қадан** (навишта гирифтани, рӯнавис кардан), **ру гаштан** (чапа шудан, сарнагун шудан), **ру-ра сийа қадан** (дуруғ гуфтан, фиреб додан), **ру шидан** (чуръат кардан), **ру задан** (руй додан; пайдо шудани ягон навъи варам дар пӯст), **ру да чанг задан** (беобрӯ кардан) **рӯ сухтан** (муродифи «рӯ дар гъръфтан»), **рӯ шърин қадан** (хушомад задан, тамаллуққорӣ намудан), **рӯ нашидан** (чуръат накардан), **рӯйи хъш надодан** (ба касе муомилаи хуб накардан), **рӯ гъръфтан** (сурх шудани нон дар танур), **руйи китов къшодан** (пешгуйӣ кардан, фол дидан) **рӯ шъринӣ қадан** (воҳӯрии ғайричашмдошт бо шахси наздик), **рӯйи нодид шудан** (хафа шудан, қаҳрӣ шудан), **рӯ барқ – барқ қадан** (ҷило додан, дурахшидан), **руйи дига гаштан** (ин ибора дар ҷумлаи сермаъноӣ зоҳир намуда, барои ифодаи ҷунин маъноҳо меояд: саҳт тарсидан, ранҷидан, хафа шудан, аз нияту мароми худ пушаймон шудан), **рангу рӯ паридан** (саҳт тарсидан аз хабари ногаҳонӣ бемор шудан), **рӯ – руйи дъст гардондан** (нозпарвар, хурмату эҳтироми касеро ба ҷо овардан), **руйи натан** (аз тахти

дил) дар гуйишҳои лаҳҷаи ҷанубии Кӯлоб ба таври фаровон мавриди истифода қарор дошта, сухани онҳоро образноку зебо мегардонад.

Воҳидҳои фразеологӣ бо калимаи “дахан”: даҳани фаранг (номи доруворӣ), даҳани амак (маҳмадоно; як ҷузъи осиеб.), даҳани воз (буздил, тарсонҷак), дар даҳон туф кардан (ба касе тақлид кардан), даҳан ботър бѣдан (киноя аз одами дурӯғӯӣ, мағрур), даҳанмаза қадан (чизеро орзуқардан, хоستان), даҳан гарм шидан (аз ҳад зиёд гап задан), даҳан кушодан (шукуфтани гулҳо), даҳани кас хоридан (ба нафси касе расидан, ўро ба гуфтани чизе ё муноқиша водор кардан): даҳан хоридан, ки яғум гап-ѣш бѣғум, бо ай ра-м гаштѣм (П), авои даҳан қадан (худситой намудан, мағрурона сухан кардан), даҳан ях қадан (мулзам шудан, ҷавоб наѣфтан): И қа авои даҳан накѣ, ҳиҷ ки ай тѣ наметарса (Пор): даҳан-т-а воз нағи, ки ама бесоибшѣқори-т мекънан (Ёл), даҳан-а воз нағърѣфтан (хушѣру зиракиро аз даст надодан), даҳани хънѣк (баддаҳани, бадгуфторӣ дағалӣ): Даҳани хънѣк-ѣт дар гур бѣрава, бас кѣ (Пор): даҳан-а ҷамѣ қадан (андеша, мулоҳиза қарда гап задан, муомила намудан), дан-т-а ҷам кѣ бо паша надѣроя (Хон): даҳан-а пеши хѣдӣ гърѣфтан (муродифи «дан-а ҷамѣ қадан»): Дар марақа доим даҳан-т-а пеши хѣдӣ бѣғи (Ш): даҳан панҷа рафтан (як суханро тақрор ба тақрор гап задан) ва ғайра.

Воҳидҳои фразеологӣ бо калимаи “дѣст” (даст): дѣсти қалб доштан (киноя аз одами дузд), Ҳами бачае, ки тѣ иқа тариф-ѣш мекънӣ, дѣсти қалб дора (Дҷ). дѣсти рост (ѣрдамҷӣ, ҳамдами касе будан). Биѣ, дѣсти рости мѣ бѣша, ишоло, ки руз-т-а миѣвӣ (ш.К): дѣсти мѣ-вѣ думани тѣ (домани маҳбуби худро сар надодан): Мѣ дига тѣ-ра иҷ қо намебун-ѣм-ѣт бѣрай, дѣсти мѣ-вѣ думани тѣ (Лағ): ай дѣсти тѣ (аз ҷабру азоби ту): Хурди дѣл-ѣ ҷигар-м-а, тѣ мардак, ай дасти тѣ-ра хѣди-м-а ов-да мепартом (Хов): дѣсти кѣшод (олиҳимматӣ, саховатмандӣ): Ҳичи дѣсти кѣшод-ш-а надидем (Х-ҷо): дѣсти тайи сангдошта (киноя аз тангдастӣ ва аз касе, ки вайро имконияти қор кардан намедихад): Ёағум илоҷ надорѣм, дѣсти тайи санг дорѣм (К): дѣсти норас (нотавонӣ, камбағалӣ): Ҳамай и ай дѣсти норас-ай (Х): дѣсти қута (муродифи «дѣсти норас»), дѣсти сабѣк (киноя аз табиби ҳозик): Халифа Давлат дѣсти сабѣк дошт, касали-ш дар дѣ руз рағардун мешид (Х): Бѣра дар тайи дѣсти Мадѣр қор кѣ (Т) ва ғайраҳо.

Воҳидҳои фразеологӣ бо калимаи “по”(пой): сарѣ по (ҷихози арус), ай пову пар мондан (ин таъбир дорои ду маъно аст: 1. Монда шудан, шалпар шудан. 2. Пир шудан, бемор шудан), по лѣхшидан (фиреб хўрдан, гирифтори ҳилаю найранги касе шудан), пойи қач (хислати нохуб доштан), по ба лави гур бундан (заволи умр наздик расидан), пеши по задан (муодили пѣшти по задан), ба пойи хѣд умадан (дар вақти зарурат расида омадан), тайи по қадан (касери задан, кўфтан), по пеш нарафтан (ҷасорат, ҷуръат нақардан), пойлуч хов рафтан// пойлуч бундан (киноя аз шахси муҷаррад), қалапо шидан (қаҳр қарда рафтан, ситеза қардан, ранҷидан) ва ғайраҳо дар гуфтугў ва муоширати мардуми ҷануби Кӯлоб хеле зиёд дар мавриди истифода қарор дошта, нутқи онҳоро образнок мегардонанд.

Ҳамин тариқ, дар рисола бо калимаҳои “гардан”, “лав,” “забон”, “дандон”, “гуш”, “бинӣ”, “ҷигар” воҳидҳои фразеологӣ ташаккулѣфта таҳлил қарда шуданд.

Воҳидҳои фразеологӣ сомати ба паҳлўҳои мухталифи зиндагӣ иртибот дошта: рўҳия, қайфият, хусусиятҳои фардӣ ва мақсаду мароми соҳибони лаҳҷаро ифода менамоянд. Ин навъи таъбирҳо миқдоран хеле зиёд буда, аз лиҳози пуробурангӣ ва мазмуну мундариҷа дар гуфтори мардум нақши муҳим доранд.

Боби 5.Воҳидҳои фразеологии ташбеҳӣ як қисмати калони захираи фразеологии забони адабии муосири тоҷикро ташкил медиҳад. Воҳидҳои фразеологии ташбеҳӣ дар асоси ташбеҳҳои озод сохта шуда. барои возеҳу равшантар инъикос намудани воқеаву ҳодисаҳои ҳаёти воқеӣ баъзан ягон хусусияти ашӯро бо ашӯи дигар муқоиса карда мешавад. Қайд намудан бамаврид аст, забоншинос Ҳ. Дустов доир ба воҳидҳои фразеологии ташбеҳӣ таҳти унвони «Воҳидҳои фразеологии ташбеҳӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик» таҳқиқоти илмӣ анҷом додааст. Мавсуф дар тадқиқоташ перомунӣ роҳро ва воситаҳои мухталифи монандшавӣ ва хусусиятҳои луғавию маъноӣ ва услубии ин навъи фразеологизмҳо иброи назар кардааст [5,158].

Воҳидҳои фразеологии ташбеҳии лаҳҷавӣ тавассути пешояндҳои номии «**ранги**», «**қадӣ**», «**чени**», **сьни** ва пасванди «- **ворӣ**» ташаккул ёфта, дар нутқу муоширати сокинони минтақаи Кӯлоб мустамаланд: **Морворӣ печидан** (бетоқат шудан, сабру тааммулро аз даст додан): У ай зури дард-а **морворӣ мепечид** (П): **барги бедворӣ ларзидан** (саҳт тарсидан, ба воҳима афтодан): Сълтончък ай тарс-а **барги бедворӣ меларзид** (Т): **ранги гърг кор қадан** (аз таҳти дил кор қардан, самаранок фаъолият намудан): Бой Қиём **ранги гърг кор меқад** (Қм): **қадӣ гов ақл надоштан** (киноя ба одами беақл, ё камақл): И мардак-а бинен, қадӣ гов ақл надора-е (К): «**саг-ъ пьшқворӣ зъндагӣ қадан**» (нотинҷ будан, ҳаёти ноҳинҷор доштан): Зъндагии уво саг-ъ пьшқворӣ бьд (Ҳ): **барӣ деволворӣ сьфед шидан** (муродифи «барги бедворӣ ларзидан»): ранг-ъ руш қанда, барӣ деволворӣ сьфед шид (К).

Ибораҳои фразеологии **барги бедворӣ ларзидан, қадӣ гов ақл надоштан, саг-ъ пьшқворӣ зъндагӣ қардан** ва ғайраҳо ибораҳои фразеологии ташбеҳӣ шуморида мешаванд, чунки онҳо муносибати гӯяндаро ба воситаи ташбеҳ ба объекти тасвир равшантар инъикос менамоянд ва ба амалиёти лаҳзаҳои гуногуни ҳаётии инсон бахшида шуданд. Як ибораи фразеологӣ хусусияти ашӯ ё шахс, дигаре аломат ва намуди зоҳирии онро тибқи ташбеҳ муқоиса менамоянд. Ибораҳои фразеологии ташбеҳӣ тавассути пешоянду пасояндҳои номӣ ва дигар воситаҳои грамматикӣ луғавӣ сохта мешаванд. Воҳидҳои фразеологии ташбеҳӣ пештар тавассути пасоянди «-ворӣ» (барин): **сагвори мурдан, бъзвори шайтун** пешояндҳои номии «**қадӣ**»: **қадӣ гов зур**: «ранги»: **ранги гъли лола** (ниҳоят зебо), **ранги қалмърғ гаштан** (пир ва барҷомонда шудан) сохта мешаванд.

Воҳидҳои фразеологии ташбеҳӣ, ки дар лаҳҷаҳои минтақаи Кӯлоб дар истифодаи харрӯзаи мардум қарор дошта, хусусиятҳои фардии худро дороанд, аз ҷиҳати шаклу мазмун, сохт ва дарбар гирифтани маъноҳои бикр хеле фаъоланд. Ба ин васила, инъикос намудани маъноҳои яқлуҳти воҳидҳои фразеологии ташбеҳӣ дар заминаи маҷоз, киноя, муболиға ва дигар санъатҳои бадеии сухан вазифаи муқарарии онҳо шуда мондааст. Аз ин лиҳоз, воҳидҳои фразеологии ташбеҳӣ саршори воситаҳои пуробуранг гардондани сухан барои образнок ифода қардани нутқи гӯянда хизмат мекунанд.

5.1.Воҳидҳои фразеологии зоонимӣ

Дар лаҳҷаҳои мавриди назар як гурӯҳи муайяни воҳидҳои фразеологӣ дучор мешаванд, ки дар таркиби ҷузъҳои онҳо номи ҳайвоноту паранда ва ҳашаротҳо ҳамчун ҷузъи асосӣ омада, барои нишонрасу таъсирбахш ифода намудани фикр нақши муҳимдоранд. Дар онҳо шахсони алоҳида ба ҳайвоноту парандагон ва ҳашаротҳо муқоиса ва монанд карда мешаванд.

Воҳидҳои фразеологие, ки дар заминаи номи ҳайвонот ташаккул ёфтанд, воҳидҳои фразеологиеи зоонимӣ меноманд. Дар ин навъи фразеологизмҳо намуди зоҳирӣ ва ботинии ҳайвонҳо ба назар гирифта мешаванд ва ҳайвон ё паранда ба одам муқоиса карда мешавад, ки вай ба ҳама маълум аст.

Дар бораи чунин воҳидҳои фразеологӣ забоншинос К.Т. Гафарова воҳидҳои фразеологиеи зоонимӣ ва фитонимиро аз нигоҳи таҳлили таркибии семантикӣ дар “Структурно – семантический анализ фразеологических единиц с зоонимами и фитонимами в таджикском, немецком и русском языках” (Таҳлили сохторию луғавии воҳидҳои фразеологӣ бо вожаҳои зоонимӣ ва фитонимӣ дар забонҳои тоҷикӣ, немисӣ ва русӣ) ном асараш тавзеҳ додааст. Доир ба ин навъи воҳидҳои фразеологӣ мавсуф фикру андешаҳои худро баён намуда, мавқеъ ва дараҷаи истеъмолии онҳоро дар се забон: забони тоҷикӣ, русӣ ва олмонӣ муқоиса намудааст. Муҳаққик дар таркиби воҳидҳои фразеологӣ ширкат варзидани вожаҳои зоонимӣ ва фитонимиро қайд намудааст. [3,122].

Яке аз вижаҳои таъбирҳои мазкур дар он аст, ки онҳо ба дараҷаи олии устувору тағйирнаёбанда буда, дар ифодаи образнокӣ ва муқаблаёнӣ ҳамто надоранд. Ҳар як ҳайвон бо хусусиятҳои хоси худ аз ҳайвони дигар тафовут дорад. Ҳамин хусусиятҳо дар ташаккулёбии воҳидҳои фразеологиеи зоонимӣ сабаб шудаанд. Номи ҳайвоноти хонагӣ (гов, саг, хар, гурба, гӯсфанд, буз ва ғайра) ба вазифаи ҷузъи асосии воҳидҳои фразеологиеи ташбеҳӣ омада метавонанд. Аз қабилҳои **саги таги дари касе будан** (хизматгори касе будан), **саги лаккӣ** (сергап, шахсе, ки бисёр сухан мегӯяд), **пишаки касеро пишт нагуфтанд** (ба касе раҳм кардан, кордор нашудан), **хари касе аз лой гъзаштанд**, (кори касе ба сомон расидан, мушқилии касе осон шудан) ва ғайра.

Калимаҳои ифодакунандаи номҳои ҳайвоноти хонагӣ бештар ба вазифаи ҷузъи асосии воҳидҳои фразеологиеи ташбеҳӣ меоянд. Гӯянда метавонад ҳар як ҳайвонро аломатҳои иловагӣ замкунад, дар мавқеи дигар, барои ифодаи мақсад ҳамчун объекти муқоиса ё ташбеҳ истифода барад. Масалан, агар дар симои шер дар як маврид образи шахси боқуввату мағлубнопазирро тасвир кунад, дар ҷойи дигар бо тақозои вазъият ба ҳолати вазъияти онро ба марди паҳлавон ташбеҳ мекунад ва дар натиҷа ибораи ташбеҳи наво тавлид меёбад: Ранги шер меғурид. Шерворӣ дъшман-ш-а ба зъмин зад (ш. К).

Хусусияти муҳимтарини зоонимҳои фразеологӣ дар он аст, ки ба воситаи онҳо гӯянда вазъияту ҳолати дар он қарордоштаи ғоили суханро эҳсос мекунад. Агар дар ҷое амали шахс ба амали гурба монанд шуда бошад, ҷойи дигар беқарорӣ, ноҳинҷорӣ одам ба саги сӯзанхӯрда монанд шудааст: Ранги саги сӯзанхӯрдагивори хъд-и-ша ба ҳар тараф мезад. (Хов.)

Маъноии ҷузъҳои дохилӣ ба як маъноии умумӣ ҷамъбаст карда мешавад. Масалан, дар мисолҳои зерин ин хусусиятро бараъло мушоҳида намудан мумкин аст: **ранги гови гушна** (харисона), **бъзи бозингарвори чолок** (чолок, серҳаракат), **саги сиёхвори калун** (даҳшатангез, бадвоҳима), **ранги аспӣ шуҳи маствори даванд** (бепарвоёна, ҳавобаландона), **ранги гови корӣ** (фармонбардорона) ва ғайра.

Дар лаҳҷаҳои мазкур воҳидҳои фразеологиеи серистеъмоланд, ки дар онҳо номи **хар, гов, шер, пъланг, фил, хърс, гърг рубах, буз, харгуш, саг, пьшък (гурба)** ва ғайра ҳамчун ҷузъи асосӣ омада ҳислат, хусусият ва аломатҳои гуногуни шахсро бо роҳи

мукоиса ва монандкунӣ ташреҳу тавзеҳ медиханд. Воҳиди фразеолологии «**харворӣ кор кадан**» шахсеро далолат мекунад, ки шабу рӯз бе подош кор мекунаду маҳсули меҳнаташро дигарон истифода мебаранд, чунин одам ба **хар** ташбеҳ шудааст: «**Ориф харворӣ кор мекънавъ ахиръш ичи (Т)**». Бояд гуфт, ки образи **хар** дар таъбирҳои лаҳҷавӣ ба маъноҳои **нодон, беақл** хеле зиёд дар гардиш қарор доранд: **Харворӣ** ақл надора; **бетамиз**: Харворӣ тамиз надора; **пурхӯр**: Кади хар меҳра; дучор мешавад. Агар шахс ҳамаи он хислатҳои дар боло номбар шудаи харро дошта бошад, нисбат ба вай чунин ибораи фразеологиро ба кор мебаранд: **ранги хар**; И мардак **ранги хар-ай**. Инчунин фразеологизми бо вожаи «**хар**» маъноҳои «**касоро аз ягон макон пеш кардан**» ва «**ичрои ягон кор**»-ро ифода мекунад: **Хар-та ҳай къ** ай иҷа, дига рангъ рута набинъм (Т). Ақъ (акнун) **хар-ъш ай ҷъбор парид** дига мора балав намегира (П). Хамин тарик, **хар** харчанд, ҳайвони нафърасон бошад ҳам, номи вай ҳамеша дар таркиби таъбирҳои меояд, ки маъноҳои **рамзӣ, киноявиро** ифода намуда, тобишҳои манфӣ доранд.

Асп –Дар маводи дар даст доштаи мо ҳамагӣ ду ибораи фразеологӣ бо номи «асп»-ро дучор кардему халос. Инҳо рехтаҳои фразеологии антонимӣ ба шумор мераванд: «**ба аспи ҷаҳл сувор шидан**»; ва «**аз аспи ҷаҳл хамбидан**» (фуромадан); Ибораҳои мазкур ба муодилҳои фразеологӣ монанданд. Дар ибораи аввал феъли таркибии «сувор шидан» ва феъли «хамбидан», ки дар ибораи дуюм омадааст, маънои ба ҳам зидро ифода мекунад. Аз ин рӯ, онҳоро воҳидҳои фразеологии зидмаъно маънидод кардан ба мақсад мувофиқ аст: Борун **ба аспи ҷаҳл сувор шид**, ба сари зан-ш-а давид. Бъди ягон дъ-се минут **ай аспи ҷаҳл хамбид** ба зора дърумад (Х.) **Гов** - ҳайвоне аст, ба мардум ғоидаи зиёде меоварад. Ба ин нигоҳ накарда, дар лаҳҷа як қатор фразеологизмҳои вомехӯрад, ки дар онҳо вожаи «гов» ва «**барзагов**» ҳамчун ҷузъи асосӣ омада, ба ҷиҳатҳои манфии шахс, аз кабили **нодонӣ, камақлӣ, пурхӯрӣ** ишора менамоянд:

И мардак кади гов ақл надора (П). Говворӣ пър меҳра. Коръ раша мебинӣ, барзагови раи ростай (Т).

Дар ҷумлаи сеюм ибораи «**барзагови раи рост**» маънои беақлу нодонии одӣ не, балки аз ҳад зиёд беақлу нодон будани касро ифодагар аст. Дар лаҳҷаҳои мазкур танҳо дар як воҳиди фразеологӣ- «**кади гов зӯр будан**» тобиши манфӣ эҳсос карда нашуда, маънои мусбатро далолат мекунад. Ба ғайр аз **хар, гов**, дар лаҳҷаҳои номбурда боз **шер, паланг, фил, хирс, гург, рӯбох, буз, харгӯш, саг, гурба (пъшък/пишак)** ва ғайраҳо дар таркибу ибораҳои фразеологӣ ҳамчун ҷузъи асосӣ омада, хислату аломатҳои гуногуни шахсро бо роҳи ташбеҳкунӣ ташреҳу тавзеҳ медиханд.

5.2. Воҳидҳои фразеологии фитонимӣ

Як гурӯҳи воҳидҳои фразеологӣ дар лаҳҷаи мавриди назар корбурд мешаванд, ҷузъи асосиашон аз дарахтону олами растаниҳо буда, хислату хусусиятҳои мардум ба онҳо монанд карда мешаванд, чунин таъбирҳоро забоншиносии муосир воҳидҳои фразеологии фитонимӣ ном мебаранд. Бояд қайд кард, ки ин навъи таъбирҳо дар лаҳҷаи мазкур он қадар зиёд набуда, ангуштшуморанд. Дар маводи дар даст доштаи мо танҳо 15 ибораи фразеологӣ ёфт шуд, ки ба воҳидҳои фразеологии фитонимӣ тааллуқ дорад. Инҳо ба таъбирҳои ташбеҳӣ мансуб дониста мешаванд. Доир ба ин навъи воҳидҳои фразеологӣ низ забоншинос К.Т. Гафарова фикру андешаҳои худро баён намуда, мавқеъ ва дараҷаи истеъмолии онҳоро дар се забон: забони тоҷикӣ, русӣ ва олмонӣ мукоиса намудааст [3,122].

Аз рӯйи маводи дар даст дошта мо ба чунин хулоса омадем, калимаҳои фитонимии «гул» ва «хор» дар байни вожаҳои дигари ин гурӯҳ серистеъмолтаранд. Чунин воҳидҳои фразеологӣ бо хислати хусусиятҳои одамон умумияти маъноӣ доранд. Масалан растани аҷирӣ дар ҳама ҷо мерӯяд. Қадӣ вай он қадар баланд нест, ҳамагӣ 5—10 см. Дар рӯйи замин паҳн шуда, реша медавонад ва барои ҳосили дилхоҳ додани замин монсӯгӣ эҷод мекунад. Аз ин рӯ, одамон барои нест кардани растани мазкур хангоми нашъунамояш захираи зиёд мекашанд. Дар лаҳҷаи мазкур воҳидҳои фразеологӣ бо номи «аҷирӣқворӣ паҳн шидан» маъмул аст. Ин воҳидҳои фразеологӣ ба шахси нигаронида мешавад, ки хешу табор ва аҳли ақраби зиёд дошта, ба яқдигар муносибати дӯстӣ, ҳамфикрӣ ва яқдилӣ қардан мақсади асосии онҳост. Ба ибораи дигар, хешу табори ин гурӯҳи одамон ба калимаи фитонимии «аҷирӣқ» ташбеҳ дода шуда, ба ин васила фразеологизми фитонимии мазкур рӯйи қор омадааст: Қъндавъ решаи (авлоди) ин одам аҷирӣқвори паҳн (паҳн) шидас. (Қан)

Зикр қардан ба маврид аст, ки таъбири номбурда муодили дигар ҳам дорад: «аҷирӣқвори титу пит шидан». Варианти мазкур низ баробари таъбири аввала дар лаҳҷаҳои мавриди назар истеъмол мешавад. Маълум аст, ки дар байни растаниҳо аз ҳама растани зебо ва хушбӯй - гул аст. Ҳамин ки гулро дар даст мегирад, албатта асабҳоятон ором мешавад ва аз баду неки дунё, лаҳзае фориғ мемонад. Аз ин калима воҳидҳои фразеологӣ «ранги гъли лола хешру» (меҳмони мо ранги гъли лола хешру бӯд), «гъл-гъл шъкуфт» (аз ҳад зиёд хурсанд шудан): ай хърсандира гъл-гъл шъкуфт, гъл гаштан (шарм доштан, изо қашидан) дар йаг минут ру-ш гъл гашт. Воҳиди луғавии «хор» низ дар ташкилшавии воҳидҳои фразеологӣ фаъол ба назар мерасад: Мусо дар Даштиҷъм хор шид. Дар лаҳҷаҳои номбурда одами қаддарозро ба чинор ташбеҳ менамоянд, аз ин монандқунӣ ибораҳои фразеологӣ фитонимии «ранги чънорворӣ дъроз» ва муродифи вай «ранги сфедорворӣ хестан» ба вуҷуд омадааст: Маъруф дар дъ сол ранги чънорворӣ хестааст. (Ғич)

Хангоми муошират дар байни мардум ибораҳои фразеологӣ «барги бедвори ларзидан» хеле зиёд қорбаст мешавад. Ин ибора ба қасони тарсонҷак нигаронида мешавад Баҷаи бечора ай тарса барги бедворӣ меларзид. (Қм)

Баъзан дар ибораҳои фразеологӣ фитонимӣ худӣ растанӣ не, балки меваи он иштироки фаъол дорад. Масалан дар ифодаи фразеологӣ «қаллаи қаду», ки ба одами беақлу беҳирад нигаронида шуда, онро мазаммат мекунад, растанӣ не, худӣ қаду зикр шудааст: Қаллаи у ранги қадувай, дар у ақл нест. Э қалла-қаду, қъшо мерай? (Шур)

Эҷодқори асосии воҳидҳои фразеологӣ фитонимӣ халқ аст. Қар як воқеаву ҳодиса дар табиат ва қомеа аз назари омма пинҳон намоишонад. Ақсарияти таъбирҳои ин гурӯҳ аҳамияти тарбиявӣ дошта, мардумро бо роҳи рост-некиву неқуқорӣ, андӯхтани илму дониш, ақлу хирад ва оштиноназир будан ба зуқуроти манфии қомеа таъшиқ менамояд ва зимнан мардумро даъват мекунанд, ки аз қамбудиву норасоҳои зиндагӣ ноумед нашуда, барои ояндаи неқ талош варзанд.

5.3. Воҳидҳои фразеологӣ бо баъзе исмҳои маънӣ.

Дар лаҳҷаҳои қануби қабони тоҷикӣ миқдори зиёди исмҳои моддию маънӣ дар таркиби воҳидҳои фразеологӣ ҳамчун қузъи асосӣ омада, маъноҳои қаззобу обнарасидаро далалат менамоянд. Дар байни онҳо вожаҳои **қун/қон, қадм, қой, қамин, хок, раҳ, қор**

ва руз мавкеи хосса доранд. Онҳо маъниҳои зиёди ҳаётан муҳими рӯзгори моро ифода намуда, роҷеъ ба мавқеъ ва нақши воҳидҳои луғавии мазкур дар ташаккули ибораҳои фразеологӣ лаҳҷаҳои ҷанубии забони тоҷикӣ, аз ҷумла минтақаи Кӯлоб, мавриди баррасӣ қарор дода шудаанд.

Дар қисмати **хулоса** мазмуну муҳтавои диссертатсия ба тариқи фишурда дар 8-банд натиҷагирӣ карда шудааст.

1. Воҳидҳои фразеологӣ умумихалқӣ: **каждъми тайи бурйо** (хабаркаш, суханчин), **дъст шиштан** (ноумед шудан), **дъсти норас** (бенаво, кашшоқ, камбизоат), **вазнин шидан** (авҷ гирифтани беморӣ; хомиладор шудан) нисбат ба воҳидҳои фразеологӣ хоси лаҳҷа: **хавос шидан** (парешонхотир шудан, дар изтироб мондан), **фъкҷъхт бъдан** (мағрурӣ, ҳавобаландӣ), **таф накашидан** (ба ҳалокат расидан), **ҷун ковундан** (ранҷ кашидан, меҳнат кардан), дар лаҳҷаи мазкур серистеъмол буда, миқдоран хеле зиёданд ва аз лиҳози пуробурангӣ ва мазмуну мундариҷа дар гуфтори мардум нақши бориз доранд.

2. Дар рисола воҳидҳои фразеологӣ аз нигоҳи мазмуну муҳтаво ба 4-навъ гурӯҳбандӣ карда шудааст: 1. Идиомаҳо (реҳтаи фразеологӣ): 2. воҳидҳои фразеологӣ ғайриидеоматикӣ: 3. вобастаҳои фразеологӣ: 4. ифодаҳои фразеологӣ. Аз инҳо идиомаҳо дар образнокӣ ва муҷазбаёнии сухан мақоми арзандаро касб карданд.

3. Дар диссертатсия перомуни хусусиятҳои улубӣ ва тобишҳои маъноии таъбирҳои лаҳҷавӣ сухан рафта, муродифҳои фразеологӣ, антонимҳои фразеологӣ, воҳидҳои фразеологӣ омонимӣ ва сермаъно мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Чунин категорияҳои луғавӣ дар лаҳҷаҳои номбурда бо вижагиҳои махсуси худ аз забони адабӣ тафовут доранд.

4. Қисмати дигари диссертатсия ба хусусиятҳои луғавию маъноии воҳидҳои фразеологӣ бахшида шудааст. Дар ин ҷо воҳидҳои фразеологӣ аз нигоҳи дарбар гирифтани маъноҳои луғавию семантикӣ ва хусусиятҳои услубии онҳо бо мисолҳои эътимоднок аз лаҳҷаҳои мазкур овардашуда, таҳлил ва маънидод карда шуда, муҳаққиқ бо далелҳо нишон медиҳад, чунин фразеологизмҳо аз ҷиҳати мазмуну муҳтаво дар пояи баланд тара мақом доранд.

5. Дар лаҳҷаи номбурда таъбирҳои гардиш меҳӯранд, ки дар онҳо ҷузъи асосӣ воҳидҳои луғавии ифодакунандаи номи узвҳои бадани инсон, аз қабилӣ «дил», «гӯш», «чашм», «даҳон», «даст», «рӯй» ва ғайра хеле зиёданд, ки онҳоро воҳидҳои фразеологӣ соматӣ меноманд. Онҳо ифодагари маъноҳои маъноӣ, ки ба паҳлуҳои мухталифи зиндагӣ иртибот дошта: рӯҳия, кайфият, хусусиятҳои фардӣ ва мақсаду мароми соҳибони лаҳҷаро ифода менамоянд.

6. Дар рисола баъзе ибораҳои фразеологӣ оварда шудаанд, ки онҳоро дар забоншиносӣ фразеологизмҳои зоонимӣ ном мекӯранд. Ин намуди таъбирҳо дар заминаи номи ҳайвоноти ҳонагӣ ва ваҳшӣ аз ҷумла, бо номи шер, гург, хирс фил, рӯбоҳ, харгӯш, гов, хар, буз, гусфанд арзи вуҷуд карда, аз нигоҳи мазмуну мундариҷа гуногунсоҳа буда, дар асоси киноя ва ташбеҳу маҷоз рӯйи кор омаданд. Онҳо ба одамоне некукору хирадманд ва нобакору ҳиллагар нигаронида шуданд. Инчунин таъбирҳои мазкур барои кӯтоҳу образнок ва таъсирбахш ифода кардани афкори соҳибони лаҳҷа нигаронида шуда, ба таври васеъ гардиш меҳӯранд.

7. Як гурӯҳи муайяни воҳидҳои фразеологӣ ба олами набототу растаниҳо бахшида шудаанд. Таъбирҳои номбурда ҳамчун воҳидҳои фразеологӣ ташбеҳӣ аз таъбирҳои

дигаре, ки мо дар боло овардем, аз ҷиҳати рехтагӣ ва муъҷазбаёнӣ ҳеҷ монданӣ надорад. Онҳо дар асоси номҳои растаниҳо арзи вучуд намуда, шахсони алоҳидаро ба ангури сагак, аҷирик, гандум, ҷав, гул, хор монанд карда, хислати мусбати шахсонро дастгирӣ менамоянд ва рафторҳои ношоёми онҳоро мазаммат мекунанд.

8. Дар таркиби воҳидҳои фразеологӣ лаҳҷаҳои мавриди назар баъзе исмҳои моддию маънӣ, аз қабилӣ «ҷўй», «рўз», «кор», «рах», «зъмин», «акл», «ҷо». «гап» омада, воҳидҳои фразеологӣ гуногун сохтаанд. Онҳо аз нигоҳи образнокӣ ва устувору тағйирнаёбанда буданашон дар байни дигар фразеологизмҳо фарқ карда меистанд. Онҳо низ ба рафтору фаъолияти одамон бахшида шуда дар пуробуранги нутқи соҳибони лаҳҷа нақши муҳим доранд.

Ба ҳамин тарик, воҳидҳои фразеологӣ дар лаҳҷаҳои минтақаи Кӯлоб воситаи муҳими ифоданокӣ ва образнокӣ сухан буда, дар лаҳҷа барои зиёд намудани қувваи таъсири калом мавриди истифода қарор дода мешавад. Онҳо ба мавзӯ ва ҳодисаҳои муайяни рӯз бахшида шуда, дар заминаи маҷоз, муболиға, киноя ва тапбех тапаккул ёфтаанд ва барои рушду нумӯ кардани таркиби луғавӣ забони тоҷикӣ ва лаҳҷаҳои он, аз ҷумла лаҳҷаҳои ҷанубу шимол ва шарқу ғарбии минтақаи Кӯлоб нақши муҳим доранд.

Мухтавои асосии диссертатсия дар интишороти зерин

инъикос ёфтааст.

1.Монографияҳо:

- 1.Лексикаи лаҳҷаи Тағнов /Душанбе, нашриёти «Ирфон», 209 саҳифа.
2. Баъзе хусусиятҳои воҳидҳои фразеологӣ дар лаҳҷаҳои ҷанубии Кӯлоб / Душанбе-2017, 231 саҳифа.

3.Рӯйхати мақолаҳои, ки дар маҷаллаҳои шомили ҚОА-и ФР ва ҚОА-и

ҚТ нашр шуданд:

- 1.Диалектизмҳои лексикии пурра дар лаҳҷаи Тағнов«Паёми Донишгоҳи миллӣ», Душанбе. -2007,№2(34). Саҳ.20-26.
- 2.Роҳҳои пайдоиши омонимҳодар лаҳҷаи Тағнов «Паёми Донишгоҳи миллӣ», Душанбе. -2007,№5(37). Саҳ.31-38.
- 3.Таъбирҳои синонимӣ дар лаҳҷаҳои ҷанубу шарқии Кӯлоб /«Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ», №4 (47). Душанбе, 2012, саҳ.259-265
- 4.Воҳидҳои фразеологӣ антонимӣ дар лаҳҷаҳои ҷанубии Кӯлоб /«Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ», №1(56). Душанбе, 2014, саҳ. 332-337
5. Воҳидҳои фразеологӣ омонимӣ ва сермаъно дар лаҳҷаҳои ҷанубии Кӯлоб/«Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ», №1(56-2) , Душанбе, 2014, саҳ. 366-371.
- 6.Воҳидҳои фразеологӣ бо вожаҳои ифодагари номи аъзои бадани инсон//«Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ», №5(66). Душанбе, 2015, саҳ.104-110
- 7.Матн ва хусусиятҳои маъноӣ ва луғавӣ он/«Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ», №1-2 (68-69), Душанбе, 2017, Саҳ.78-82.
- 8.Матни илмӣ ва хусусиятҳои он/ Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ», №1-2(68-69) , Душанбе, 2017, Саҳ. 82-87.
9. Баъзе хусусиятҳои идеомаҳо дар лаҳҷаҳои минтақаи Кӯлоб

/«Суханшиносӣ», №4, Душанбе-2016, саҳ.24 -32.

10. Воҳидҳои фразеологӣ изофӣ дар лаҳҷаҳои минтақаи Кӯлоб /Ахбори АИ ҚТ(шӯъбаи илмҳои ҷамъиятшиносӣ) № 4, Душанбе, 2018 саҳ.225-230.

11.Воҳидҳои фразеологӣ бо калимаҳои «даҳон» ва «даст» дар лаҳҷаҳои ҷанубии забони тоҷикӣ /Ахбори АИ ҚТ(шӯъбаи илмҳои ҷамъиятшиносӣ) № 1, Душанбе, 2019. саҳ. 25-31.

12.Чумлаҳои фразеологӣ дар лаҳҷаҳои ҷанубу шарқии минтақаи Кӯлоб/ /«Паёми Донишгоҳи миллӣ», Душанбе. -2018, №4 (34). Саҳ.20-25

13. Хусусиятҳои услубии воҳидҳои фразеологӣ дар лаҳҷаҳои ҷанубии Кӯлоб/«Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ», № 2 (74), Душанбе, 2018.с.111-115.

14.Воҳидҳои фразеологӣ бо унсурҳои луғавии “гап” дар лаҳҷаҳои ҷанубии Кӯлоб/«Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ», № 4 (76), Душанбе, 2018.С.129-132.

15. Воҳидҳои фразеологӣ бо баъзе исмҳои маънӣ/«Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ», № 5-1 (77), Душанбе, 2018, Саҳ.92-98

16.Сохтори воҳидҳои фразеологӣ дар лаҳҷаҳои минтақаи Кӯлоб/«Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ», №5-2 (77), Душанбе, 2018, Саҳ. 101-107.

3.Мақолаҳои ки дар маҷалаҳои дигар нашр шуданд:

17.Баъзе хусусиятҳои лексикаи феъл дар лаҳҷаи Тағнов. «Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ»,Д. -2006,№6. Саҳ.107-112.

18.Истилоҳоти ҳешутаборӣ дар лаҳҷаи Тағнов. «Маърифати омӯзгор», Душанбе. - 2007,№2. Саҳ.53-57.

19.Калимаҳои сермаъно дар лаҳҷаи Тағнов «Пажӯҳиш ва дастовард», маҷмуаи илмӣ ДДОТ, Душанбе.-2007. саҳ. 66-71

20. Як навъи диалектизмҳои лексикӣ дар лаҳҷаи Тағнов.«Пажӯҳиш ва дастовард»Душанбе-2007, саҳ. 71-76.

21.Муродифҳо дар лаҳҷаи Тағнов«Пажӯҳиш ва дастовард,»маҷмуаи илмӣ”.Душанбе,2007,саҳ.76-82.

22.Луғат ва истилоҳоти этнографӣ дар лаҳҷаи Тағнов «Номаи пажӯҳишгоҳ », маҷмуаи илмӣ. Душанбе-2007, № 15-16,саҳ71-78.

23.Баъзе хусусиятҳои лексикаи зарф дар лаҳҷаи Тағнов «Гулзори сухан».маҷмуаи илмӣ.Душанбе,2010,саҳ.20-27

24.Воҳидҳои фразеологӣ бо вожаи «дил» дар лаҳҷаи ҷанубии Кӯлоб/«Гулчини сухан» (маҷмуаи илмӣ), Душанбе- 2012, саҳ.36-46

25.Фразеологизмҳои ташбеҳӣ дар лаҳҷаи ҷанубии Кӯлоб/«Гулчини сухан»(маҷмуаи илмӣ), Душанбе-2012, саҳ.53-63.

26.Диалектизмҳои лексикӣ нопурра дар лаҳҷаи Тағнов/«Гулчини сухан»(маҷмуаи илмӣ), Душанбе-2012, саҳ.53-63

27.Таснифоти воҳидҳои фразеологӣ аз ҷиҳати сохт дар лаҳҷаҳои ҷанубии Кӯлоб /Суханшиносӣ», №2, Душанбе-2015, саҳ. 33- 44.

28.Ташаккули воҳидҳои фразеологӣ бо чанде аз исмҳои моддӣ ва маънӣ дар лаҳҷаҳои ҷанубии Кӯлоб/ Суханшиносӣ», №3, Душанбе-2015, саҳ. 21-33.

29.Воҳидҳои фразеологӣ бо номи ҳайвонҳои ваҳшӣ дар лаҳҷаҳои ҷанубии Кӯлоб/«Суханшиносӣ», №4, Душанбе-2015, саҳ.130 -139.

30. Матни илмӣ-оммавӣ ва баъзе хусусиятҳои он/«Маводи конференсияи апрелии

соли 2016...» Матбааи ДДОТ, Душанбе- 2016 саҳ. 131-135

31 Имконоти услубӣ ва бадеии воҳидҳои фразеологӣ дар лаҳҷаи ҷанубии Кӯлоб.»
Маҷмуаи илмии ДМТ "Забон - рӯкни тоат, № 10, Душанбе, 2017. саҳ. 82- 92

32.Нақши ҳайвоноти хонагӣ дар ташаккули таъбироти халқӣ дар лаҳҷаи ҷанубии
Кӯлоб/ Маҷаллаи илмии ДДЗТ ба номи С.Улуғзода «Қамоли умр-70» Душанбе-2017,
Саҳ.134-141.

Феҳристи адабиёти иқтибосшуда

1. Андреев М.С. О таджикском языке настоящего времени // Материалы по истории таджиков и Таджикистана./ Андреев М.С - Сталинабад, 1945. - Сб. 1. - С. 56-13
- 2.Виноградов В. В. Основные понятия русской фразеологии как лингвистической дисциплины./ Виноградов В. В. - «Труды юбилейной сессии ЛГУ» секция филологических наук. Ленинград, 1946- стр. 61.
3. Гафарова К. Т. Структурно-семантический анализ фразеологических единиц с зоонимами и фитонимами в таджикском, немецком и русском языках/ Гафарова К. Т.-Душанбе, 2010, 122 с.
- 4.Гаффаров Р.Забон ва услуби Раҳим Чалил, / Гаффаров Р. Душанбе, Дониш-1966. 225с.
- 5.Дӯстов Ҳ. Воҳидҳои фразеологии ташбеҳӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик./ Дӯстов Ҳ. Душанбе: Ирфон. 2008-158 с.
- 6.Жуков В.П. Русская фразеология-/ Жуков В.П. М.:Высш.шк.,1986-310
- 7.Ларин Б.А. Очерки по фразеологии. / Ларин Б.А. Уч. зап.ГЛУ, сер.филол.наук,вып. 24,1956 стр. 82-84.
- 8.Қодиров Д.С. Структурно – грамматическая характеристика диалектной фразеологии.(на материале дарвозного говора таджикского языка)/ ҚодировД.С.АКД. Душанбе.2007.
- 9.Лившиц В. А. Согдийские слова в таджикском языке. // Лившиц В. А. Известия отд. обществ. наук АН Тадж. ССР.- № 12-1957.-С.314
10. Маҷидов Ҳ. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик/ Маҷидов Ҳ. Душанбе-1982, 102 с.
11. Маъсумӣ, Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик /Н. Маъсумӣ. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ., 1959. – 293с.
12. Мақсудов, Т. Лексика ва фразеологияи шеваи тоҷикони Исфара / Т. Мақсудов. – Душанбе, Ирфон: 1977. – 159с.

13. Муҳаммадиев М. Очеркҳо оид ба лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик.- Душанбе: Ирфон, 1968.-63 с.
14. Оранский И.М. Иранские языки, М.1963 с. 55-58
15. Осимова Б. А. Воҳидҳои фразеологӣ дар лаҳҷаи Хуҷанд АҚД. Б. А. Осимова-Душанбе. 2004.
16. Раҳмонова, Н.Ш. Соматические фразеологические единицы в таджикском и русском языках: автореф. дис. ...канд. филол. наук / Н.Ш. Раҳмонова. – Душанбе, 2006. – 22с.
17. Саидов, Р. Воҳидҳои фразеологӣ дар назми халқӣ. Қисми 1. / Р. Саидов. – Душанбе, 1991. – 143.
18. Фарҳанги мухтасари «Шохнома». /Мураттиб И.Ализода. Таҷдиди Ҷ. Рауфов, З. Аҳрорӣ-Душанбе: Адиб, 1992- 496 с.
19. Хушенова, С.В. Изафетные фразеологические единицы таджикского языка / С.В. Хушенова. – Душанбе: Дониш, 1971. – 190с.
20. Хусейнов, Х. Забон ва услуби «Одина»-и устод С. Айнӣ / Х. Хусейнов. – Душанбе: Ирфон, 1973. – 253с.
21. Шанский Н. М. Фразеология современного русского языка: учеб. пособие для вузов по спец. “Русский язык и литература”/ Н. М. Шанский. — СПб.: Специальная литература, 1996. — 192 с.
22. Чалилов Х. Дар бораи воҳидҳои фразеологӣ ва вазифаи синтаксии онҳо. /Чалилов Х. Душанбе, Ирфон, 1976 сах.69-71